

МІНІСТЕРСТВО З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

В.М. НОСЕНКО

Вступ до спеціальності “Психолог”

Навчальний посібник

Харків 2004

Вступ

Вступ у професійну психологію є своєрідним компасом для курсантів і студентів в океані психологічних знань, у їх власному професійному й особистісному самовизначенні, їхньому становленні і розвитку як фахівців у цієї, безумовно, цікавій, але і досить складній і важливій сфері людській діяльності. Даний навчальний посібник покликаний допомогти майбутнім фахівцям-психологам зорієнтуватися в основних проблемах сучасної психології і намітити шляхи власного професійного і особистісного росту. Особливо важливо для починаючого професійного психолога знайти в психологічній теорії і практиці свій особистісний зміст для того, щоб повною мірою самореалізуватися спочатку в навчальній, а потім і професійній діяльності.

Психологія як наука і практика має глибокі історичні корені і коротку самостійну історію. Як область, пов'язана з постійно еволюціонуючим людським буттям, психологія постійно розвивається, у ній мало безперечного, а те, що спочатку здається очевидним, часто є незрозумілим, проблемним, потребуючим самостійної пошукової активності.

Тому психологія є особлива наука й особлива практика, як область професійної діяльності, вона має справу з людською унікальністю, що, як відзначав філософ Соловйов, таємничіше, ніж світ. Це обумовлює необхідність усвідомлення майбутнім фахівцем особливої ролі етики в професійній діяльності психолога, розуміння і безумовного прийняття у своїй практичній роботі основного принципу «Не нашкодь». Особливий статус професійної психології пов'язаний з особливою відповідальністю фахівця: надати допомогу тому, хто звернувся до нього за нею, самому вирішувати свої проблеми, знайти свій власний життєвий зміст і шлях саморозвитку і самореалізації, бути хазяїном своєї долі. Ціль людини, писав відомий гуманіст Е. Фромм, - бути самим собою, реалізувати цілком свою унікальність.

Центральна задача психолога-професіонала в сфері цивільного захисту забезпечення психологічного захисту населення. Ця задача поставлена

психологічній службі МНС у новому Законі України “Про правові засади цивільного захисту.”

У посібник включені матеріали, що дають уявлення про становлення і сучасний стан професійної психології як науки і практики, про професію і професійне й особистісне самовизначення психолога, про проблеми розвитку психолога-професіонала, про напрямки і сфери діяльності практичної психології та ін. Особлива увага приділена основним поняттям у сфері психології надзвичайних ситуацій і цивільного захисту. Дано рекомендації із самоорганізації учбово-професійної діяльності, Етичний кодекс психолога та ін.

Важливе місце в процесі освоєння даного курсу займає самостійна робота студентів і курсантів. У посібнику підкреслюється значимість самоорганізації навчальної діяльності, дані практичні рекомендації з її оптимізації. Перший досвід самостійних інформаційних досліджень в області психологічної теорії і практики слухачі курсу одержують у процесі підготовки і презентації своїх реферативних робіт.

Посібник не претендує на повноту висвітлення основних проблем вступного психологічного курсу, дещо тут тільки позначено, а деякі з них навіть не порушені. Але будь-який посібник завжди є обмеженим текстовим матеріалом, що має інструментальний характер. Найбільш важливим у вступному курсі представляється живе спілкування, діалог викладача і слухачів, у процесі якого курсанти і студенти більш глибоко осмислять і зрозуміють свій професійний вибір і більш усвідомлено підуть шляхом професійного й особистісного становлення і самовдосконалення. Допомогти учням знайти такий енергетичний заряд є надзадачею даного навчального посібника.

Навчальний посібник призначений для курсантів та студентів очного та заочного факультетів, які навчаються за спеціальності “Психологія”.

Професія та професійне самовизначення психолога

Вибір професії і психологія. Вибір професії – один з найважливіших і найвідповідальніших життєвих виборів людини. Особливий статус професійної психології визначається особливим положенням психологічної науки і практики. Психологія, по суті, орієнтована на розвиток унікальної особистості.

Вибір психологічної професії припускає гуманітарну особистісну орієнтацію, пріоритет інтересів інших людей, що звернулися до психолога по допомогу, довірилися йому в питаннях свого розвитку, змісту свого життя, професійного і життєвого самовизначення і т.і. Головна ідея підготовки психолога-професіонала складається у формуванні такого фахівця, що здатен розбиратися у всьому різноманітті життя і на цій основі краще розуміє проблеми різних людей у різних сферах трудової діяльності.

Як показує практика, студенти і курсанти першого курсу мають приблизне представлення про професійну психологію. Першокурсники нерідко пояснюють мотиви свого професійного вибору так: «краще зрозуміти себе й інших», «цікава наука», «уміти володіти собою», «уміти спілкуватися», «допомагати іншим людям» та ін. Причина тому – розповсюджені в повсякденній свідомості **міфи про психологію і психологів** (1, с. 5-10). Перелічимо найбільш характерні:

- 1) *Психологія усе знає про людську душу; психолог «бачить людей наскрізь».*
Це перебільшення, що може принести шкоду (один з основних принципів професійної психології: не нашкодь).
- 2) *Психолог має особливі здібності до спілкування і розуміння інших людей.*
«Компетентність у спілкуванні» можна і потрібно розвивати всім і кожному.
- 3) *Психолог уміє керувати поведінкою, думками і почуттями інших людей, та володіє спеціальними техніками, наприклад, гіпнозом.* Будь-які знання й уміння можна використовувати в благо, а можна на шкоду (властолюбство, користь).

- 4) *Психолог досконально знає себе і володіє собою в будь-яких обставинах.*
Пізнати себе «до кінця» неможливо, усвідомлювати межі своєї професійної компетентності необхідно.
- 5) *Психолог як мудрець, що вказує шлях стражденним людям.* Психолог – не святий і не месія, він не має права нав'язувати своє світобачення, а може лише допомогти іншій людині знайти свій шлях.

Поняття про професію. Слово «професія» означає: 1) визначений вид праці; 2) праця, що вимагає спеціальної підготовки і перепідготовки; 3) праця за винагороду; 4) суспільно корисна праця; 5) праця, що дає визначений статус у суспільстві. С.М. Богословський *професію* характеризував як діяльність, за допомогою якої дана людина бере участь у житті суспільства і яка служить йому головним джерелом матеріальних засобів до існування і визнається за професію даною особою.

Відомий психолог Е.А. Климов розглядав 5 аспектів поняття «професія» (7, с. 145-205):

- професія як спільність людей (загальна справа, однаковий спосіб життя);
- професія як область додатка сил, зв'язана з виділенням об'єкта і предмета трудової діяльності;
- професія як діяльність і область прояву особистості, її самореалізації (головний результат праці – сама людина);
- професія як що історично розвивається система;
- професія як реальність, творчо формована самим суб'єктом праці.

Поняття «спеціальність» вживається і як синонім поняття «професія», і як більш конкретна область діяльності, спеціалізація, наприклад, соціальна психологія, психологія здоров'я, екстремальна психологія.

Поняття «посада» ще більш конкретне й означає: службовий обов'язок, службове місце, наприклад, практичний психолог центра практичної психології і соціальної роботи.

Типи професійного самовизначення як найважливіші орієнтири саморозвитку психолога. Самовизначення – безперервний процес. Його основні

типи: *професійне, життєве і особистісне*. Їх основні відмітні ознаки: 1) *професійне самовизначення*:

- велика формалізація (засвідчується в дипломах, сертифікатах, трудових книжках);
- вимагає сприятливих умов (соціальний запит, що відповідає організація, устаткування);

2) *життєве самовизначення*:

- характеризується глобальністю образу і стилю життя, що специфічні для соціо - культурного середовища життєдіяльності людини;
- залежність від стереотипів суспільної свідомості цього середовища;
- залежність від економічних, соціальних, екологічних і ін. факторів;

3) *особистісне самовизначення*:

- неможливість формалізації розвитку особистості;
- для повноцінного особистісного самовизначення потрібні не «сприятливі», а складні обставини і проблеми (В.В. Давидов: особистість у трагедії).

Типи психологічних знань

Уявлення про наукову і не наукову психологію. Термін «психологія» вживається в декількох значеннях, що нерідко в повсякденній свідомості змішуються. Під ним можуть розуміти як наукове, так і не наукове психологічне знання. Психологія як багатогалузева наукова дисципліна містить у собі фундаментальну, прикладну і практичну психологію, мова про які піде нижче. У ненауковій психології виділяють популярну, повсякденну або життєву і парапсихологію. Популярна психологія (поп-психологія) надає наукові психологічні знання для широкої аудиторії в спрощеному вигляді, уникаючи використання наукової і професійної термінології. Популяризація психологічних знань формує загальну психологічну культуру населення. Повсякденна психологія складається стихійно на основі популярної психології, неправомірних узагальнень і інтерпретацій даних наукової психології,

релігійних, етнічних і культурних установок і забобонів. Для життєвої психології характерне змішання наукових, побутових, релігійних і окультних понять.

Розходження психології наукової і психології життєвої по Ю.М. Гіпенрейтер (6):

1. Життєві знання конкретні, зв'язані з конкретними життєвими ситуаціями, а наукова психологія прагне до узагальненого знання, в основі якого закономірності життя і поведіння людей.
2. Життєві знання більше носять інтуїтивний характер, а в психології прагнуть до раціонального пояснення психічних явищ, до кращого їх розуміння і навіть прогнозування.
3. Життєві знання передаються дуже обмежено (з вуст у вуста, у листах і т.п.), а наукові знання передаються через спеціальні системи: книги, лекції, наукові школи та ін.
4. У життєвій психології одержання знань здійснюється через спостереження, міркування, і безпосереднє переживання людиною яких-небудь подій. У науковій психології нові знання – результат спеціальних досліджень і експериментів, у тому числі «уявних» експериментів.
5. Наукова психологія має величезний і унікальний фактичний матеріал, що недоступний носієві життєвої психології. Наукове знання – систематизовано, упорядковано, що дозволяє професійному психологові орієнтуватися у всьому різноманітті цього знання.

Разом з тим, слід зазначити, що не можна говорити про перевагу наукової психології над життєвою, тому що насправді вони доповнюють одна одну.

Парапсихологія (“пара” у перекладі з грецької - біля, поруч) виникла в 20 столітті на основі окультних наук. Її ціль – встановлення надприродних, надзвичайних за рамками наукового пізнання можливостей людської психіки. Парапсихологія в основному досліджує наступні передбачувані феномени:

- телепатія (сприйняття одним індивідом думок іншого без використання відомих сенсорних каналів);

- ясновидіння (одержання інформації про об'єкти або події без використання органів почуття);
- проскопія (передбачення майбутніх думок іншої особи або майбутніх подій);
- психокинез (здатність впливати на фізичні об'єкти або події силою думок).

Усі спостереження парапсихологічних досліджень показують, що для них характерне відхилення від норм проведення наукових досліджень. Серед відомих учених, яких згадують як прихильників парапсихології, відсутні психологи-професіонали.

Становлення професійної психології

Поняття про професійну психологію. В основі професійної підготовки психолога – формування фахівця, здатного розбиратися в різноманітті навколишнього світу і тому краще розуміючого проблеми людей у різних сферах життя і діяльності. Професійний психолог не може бути поверхневим фахівцем, здатним проводити окремі методики або читати конкретні спецкурси, але не розуміючим, що відбувається в навколишньому світі.

Принципові відмінності психолога-професіонала від «психолога-аматора»:

1. Наявність теоретичної бази у фахівця. В аматора можуть бути великі психологічні знання, але немає загальної картини. Професіонал змушений мати узагальнене орієнтування в проблемному полі психологічного знання, тобто володіти достатньою психологічною культурою.
2. Професійний психолог спирається на науковий метод пізнання. Без такого методу психолог неспроможний що-небудь зрозуміти в проблемах навколишньої дійсності: знання начебто б є, а допомогти вони не можуть. Науковий метод – основа професійної рефлексії, тобто бачення себе «з боку», основа методологічної бази психології.
3. Професіонал використовує спеціальні психологічні методики тобто науково обґрунтовані способи діяльності, спрямовані на досягнення визначеної мети – наукова або практична (діагностика, корекція, розвиток). Він здатен

обирати методики адекватно вставленим задачам (має достатнє орієнтування в різноманітні психологічних засобах).

4. Психолог-професіонал відрізняється особливою відповідальністю: він не бере усю відповідальність на себе, а всіляко сприяє формуванню цього почуття в клієнта.
5. Професіонал зв'язаний з колегами, включений у професійне середовище, співтовариство, у професійне спілкування, у результаті чого здійснюється обмін досвідом, взаємодопомога і підтримка один одного.
6. Наявність документа про професійний фах. Диплом – знак (хоча і формальний) професіоналізму.
7. Професійна етика, особливий професійний такт фахівця. Професіонал прагне навчити клієнта обходитися без допомоги психолога (принцип: «Важливо не просто нагодувати рибою, важливо навчити ловити рибу»).
8. Здатність до професійного розвитку і саморозвитку. Саморозвиток аматора часто носить безсистемний характер (задовольняє цікавість, не бачить ціле). З досвіду, в основі дійсного професійного саморозвитку лежить захопленість визначеною ідеєю. А можна просто читати гарні книги по психології взагалі, безрезультатно грати в науку.
9. Розвинута професійна психогігієна праці фахівця. Професіонал розвиває здатність до саморегуляції, самоврядування, прагне бути власним психотерапевтом (важливий особистий приклад професіонала). Поки ще є недооцінка, недостатньо уваги.
10. Професійне ставлення до нових методів (методик): обережність, критичність, усвідомлене відношення, профілактика міфології, деструктивних культур і практик.

Передумови становлення професійної психології. Виникнення професійної психології було підготовлено століттями філософських міркувань, духовних пошуків, розробками медичних і педагогічних теорій і практик, біологічними і фізіологічними дослідженнями. Особлива роль Аристотеля – автора трактату «Про душу». Його називають «батьком психології».

Необхідні умови (вимоги) виникнення професії психолога:

- 1) існування поняття «психології» як особливої сфери людської діяльності, необхідної у суспільстві;
- 2) наявність співтовариства психологів, для яких психологія є основною діяльністю і заробітком;
- 3) існування системи підготовки фахівців - психологів.

З урахуванням цього виникнення психологічної професії пов'язано з виділенням психології в самостійну дисципліну, тобто організацією В. Вундтом (1832-1920) у 1879 р. у Лейпцизі першої експериментальної психологічної лабораторії і на її базі – Лейпцігського психологічного інституту (як науково-дослідного, так і навчального закладу). У цьому інституті в різній формі пройшли підготовку:

- В.М. Бехтерєв (1857-1927) – психолог, фізіолог, невролог, лікар, що створив у 1885 р. першу в Росії експериментальну психологічну лабораторію в Казанському університеті, а в 1908 р. – Психоневрологічний інститут у Санкт-Петербурзі.
- Г.И. Челпанов (1862-1936) – створив перший у Росії психологічний інститут (який почав роботу в 1912 р., офіційно відкритий у 1914 р., нині – це Психологічний інститут РАО).
- Н.Н. Ланге (1858 1921) – один з перших експериментальних психологів у Росії (м. Одеса).
- Д.Н. Узнадзе (1886-1950) – творець грузинської психологічної школи.
- Д. Кеттелл (1860-1944) – перший в історії професор психології (США).

Інші передумови виникнення професійної психології:

1. Виникнення в 18 в. у Франції нового гуманного підходу до психічно нездорових людей (Ф. Пінель – засновник психіатрії). У той час хворих прирівнювали до злочинців, та били їх.
2. Становлення наукового підходу до психічних захворювань і науково обгрунтованої психотерапії: лікування гіпнозом у кінці 19 століття (у Франції – Шарко, Бернгейм, Жані; В Австро-Угорщині – Брейер і Фрейд; у

Росії – Токарський і Бехтерєв). Пізніше З. Фрейд створив психоаналіз – першу психотерапевтичну систему, в основі якої психологічні засоби.

3. Розвиток психологічного тестування (психодіагностики) наприкінці 19 в. - початку 20 в. (в Англії – Ф. Гальтон, у Франції – А. Бине).
4. Виникнення на початку 20 в. у США Суспільства розумової гігієни (К. Бірс).
5. Становлення з кінця 19 в. основних галузей психології, включаючи прикладні.
6. Виникнення в 10-і роки 20 в. у США професійного консультування (Ф. Парсон).
7. Становлення в той же час основних наукових шкіл психології.
8. Становлення в 40-і роки 20 в. у США екзистенціально-гуманістичної психології і консультативної практики (К. Роджерс).

Основні напрямки розвитку сучасної психології

Поняття про психологію як науку. У дослівному перекладі психологія – наука про душу. Поняття «психологія» уперше з'явилося в 1590 р. у працях німецького богослова Гокленіуса; у наукову мову його уперше ввів у 30-х роках 18 століття німецький учений Християн Вольф (1679-1754), автор книг «Рациональна психологія» і «Емпірична психологія».

У психології, як відзначав один із творців експериментальної психології Г. Ебінгауз, коротка історія, але довге минуле. Психологія як наука виникла на основі багатотисячолітніх міркувань про душу і надалі різноманітно змінювалася. З позицій методології науки, історія психології може бути представлена, як послідовність етапів становлення знань про предмет, методи дослідження, пояснювальних принципах у рамках наукових парадигм. Виділяють два періоди формування психологічного знання: 1) у рамках інших наукових дисциплін (4-5 ст. до н.е. – 60-і р. 19 ст.); 2) становлення психології як самостійної науки (60-і р. 19 ст. – теперішній час). Найбільш характерні риси першого періоду:

- несамостійність психологічного знання, його представленість як складової частини філософських і медичних навчань (про душу, філософську теорію пізнання, навчань про досвід і свідомість);
- відсутність співтовариства, що розділяло загальні погляди на предмет і метод вивчення;
- уможливленний характер досліджень, не сформованість досвідченого (експериментального) підходу до досліджень.

Найбільш характерні риси другого періоду:

- поява перших наукових парадигм, інститутів і психологічного професійного співтовариства;
- формування і розвиток усередині парадигм уявлень про предмет і метод дослідження;
- узгодження уявлень про предмет і метод психології з загальнонауковими нормами і цінностями;
- розвиток контактів з іншими дисциплінами і виникнення нових парадигм і галузей психології;
- розмаїтість і конкуренція парадигм (4, с. 28, 36).

Сучасна психологія зовсім не схожа на ту, якою вона була при народженні як самостійна наука в 19 столітті. У структурі сучасної психології як науки представлені всі етапи її становлення.

Основні напрямки сучасної психології: психоаналіз, біхевіоризм, гештальтпсихологія, культурно-історична теорія, теорія діяльності, філософсько-психологічна теорія, гуманістична психологія, теорія установки, трансперсональна психологія та ін.

Психоаналіз заснував австрійський психолог і психіатр Зигмунд Фрейд (1856-1939). Предмет вивчення – неусвідомлені психічні явища, несвідоме. Виникнувши як метод лікування неврозів, психоаналіз згодом став важливим напрямком психології і філософії 20 століття. Сутність психоаналітичного методу – встановлення особливостей глибинних психологічних структур через інтроспекцію цього матеріалу. Психоаналіз крім класичного фрейдизму

включає безліч неофрейдських парадигм: аналітичну психологію К. Юнга (1875-1961), індивідуальну психологію А. Адлера (1870-1937), теорію глибинних джерел тривоги К. Хорні (1885-1952), теорії «міжособистісної психіатрії» Г. Селливан (1892-1949) і ін. У психоаналізі і зв'язаних з ним напрямках (Е. Еріксон, Э. Фромм і ін.) розробляються проблеми несвідомої детермінації поведінки людини; місце його використання – психотерапія і виховання.

Біхевіоризм (від англ. «біхевіор» - поведінка) виник у 1913р., що зв'язано з публікацією американським дослідником Джоном Уотсоном (1878-1958) статті «Психологія з погляду біхевіориста» у журналі «Психологічний огляд». Предмет його вивчення – поведінка. У цій парадигмі психологія – об'єктивна експериментальна галузь природничих наук, у якій було потрібно «викинути за борт» як пережиток усі поняття суб'єктивної психології свідомості і перевести їх на мову реакцій живих істот, що спостерігаються об'єктивно, на зовнішні подразники. Самі біхевіористи спиралися на навчання І.П. Павлова (1849-1936) про умовні рефлекси, хоча сам Павлов вважав, що вони зрозуміли його невірно. Експериментальна практика не підтвердила універсальність вихідної схеми «стимул – реакція». Спрощеність класичного біхевіоризму підтвердилася в роботах необихевіористів: Э. Толмен (1886-1959), що ввів поняття «проміжна перемінна»; Б.Ф. Скінер (1904-1990), що використовував «оперативне научение»; соціобіхевіоризм А. Бандури (р. 1925). Заслуга даного напрямку – показ можливості об'єктивного підходу до психічних явищ, а також розробка методології і техніки експериментального дослідження.

Гештальтпсихологія («гештальт» у перекладі з німецького «цілісний образ», «форма», «структура») (як психоаналіз і біхевіоризм) виникла в період кризи психології 10-30 р. 20 в. і зв'язана з іменами німецьких дослідників М. Вейтгеймера (1880-1943), К. Коффки (1886-1941), В. Келера (1887-1967). У протиположному трактуванню свідомості як «спорудження з цеглин (відчуттів) і цементу (асоціацій)» ними затверджувався пріоритет цілісної структури, що цілісний образ виникає відразу як цілісний. По суті, був відкритий новий спосіб

психологічного мислення. У сучасній психології в «чистому» виді цей напрямок практично не представлений, але багато ідей гештальтпсихологов вплинули на її розвиток. Ідея цілісності проникнула в психоневрологію, психотерапію, дослідження мислення в гештальтпсихології багато в чому визначили ідею проблемного навчання (учень сам відкриває спосіб рішення запропонованої задачі).

Культурно-історична теорія розроблена Л.С. Виготським (1896-1934) у 20-30 р. і стала основою психологічної школи. Предметом психології він вважав розвиток вищих психічних функцій. Основний шлях виникнення вищих психічних функцій – інтеріоризація (з лат. - внутрішній), перетворення соціальних форм поведінки в індивідуальні в процесі співробітництва і спілкування між людьми. Опановуючи словесними знаками, людина прилучається до культури, опановує її цінностями. Саме знак спочатку як зовнішній, допоміжний стимул, ставши внутрішнім, кардинально перетворить психічне життя суб'єкта. Навчання, по Виготському, створюючи «зону найближчого розвитку», веде за собою розвиток. Діючим є навчання, що випереджає розвиток дитини. Ідеї цієї теорії є міждисциплінарними і вплинули не тільки на розвиток психології. Вони продуктивно розробляються і зараз у педагогіці, дефектології, мовознавстві, культурології та ін.

Теорія діяльності О.М. Леонтьєва (1903-1979), учня і послідовника Л.С. Виготського. Теорія орієнтована на вивчення структури діяльності, що відкриває доступ до структури свідомості (інші версії даної теорії належать М.Я. Басову і С.Л. Рубінштейну). Загальний принцип підходу О.М. Леонтьєва: внутрішня психічна діяльність виникає в процесі інтеріоризації зовнішньої, практичної діяльності і має принципово таку ж будову. Отже: вивчаючи практичну діяльність, люди досягають закономірності психічної діяльності; керуючи організацією практичної діяльності, ми керуємо організацією внутрішньої психічної діяльності. Діяльність, за Леонтьєвим, - це особлива цілісність, що включає різні компоненти: мотиви, цілі, дії. Теорія діяльності

описує закономірності філогенетичного й індивідуального розвитку психіки, її вплив на розвиток вітчизняної психології визначний.

Філолофсько-психологічна теорія С.Л. Рубінштейна (1889-1960), засновника іншої психологічної школи. Лейтмотив його головної праці «Основи загальної психології» (1940) – принцип єдності свідомості і діяльності. Психологія, по Рубінштейну, вивчає психічне як живий, безперервний процес, що регулює взаємодію людини зі світом; діяльність він досліджував як процес. Послідовники С.Л. Рубінштейна – К.А. Абульханова, А.В. Брушлинський розвивають на базі ідей свого вчителя основний принцип суб'єктивності – представлення про людину як активно перетворюючу світ і саму себе істоту.

Теорія установки Д.Н. Узнадзе (1886-1950), засновника грузинської психологічної школи. Центральне поняття його теорії – установка – неусвідомлена готовність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій і дії у визначеному напрямку; ця неусвідомлена готовність – основа доцільної виборчої активності людини.

Екзистенціально-гуманістична психологія сформувалася в 50-60 р. 20 в., її предмет вивчення – унікальна, цілісна особистість. Теоретичною базою цього напрямку є філософія екзистенціалізму (існування). Засновники гуманістичної психології - А. Маслоу (1908-1980) і К. Роджерс (1902-1987) – протиставили її біхевіоризмові з його механічним детермінізмом і психоаналізові, що переоцінює залежність особистості від її минулого. Експериментальні дослідження в рамках цієї парадигми не використовувалися для підтвердження власних теоретичних положень. В даний час гуманістична психологія – область практичної психології.

Трансперсональна (що виходить за межі особистості) психологія (термін введений А. Маслоу, який бачив за цим напрямком майбутнє психології) з'явилася в 60-і р. 20 ст. і націлена на пошук нової теоретичної парадигми, що дозволяє описати граничні можливості людської психіки, форми особливого духовного досвіду («містичні переживання» і ін.). Вона вивчає так називані змінені стани свідомості, переживання яких може привести людину до

зміни фундаментальних цінностей, духовному переродженню і знаходженню цілісності. Лідер цього напрямку – Станіслав Гроф, що розробив метод холотропного (що веде до цілісності) подиху. Відношення до даного напрямку неоднозначне.

Місце психології в системі наук. Психологія як наука, що намагається інтегрувати різні підходи до проблеми людини, займає особливе положення щодо інших наук. Академік Б.М. Кедрів поміщав психологію в центр розробленого їм «трикутника наук»: про природу (природознавство), суспільство і мислення. Відомий французький психолог Ж. Піаже також поміщав її в центр системи наук.

Структура сучасної психології. В даний час немає єдиної загальноприйнятої класифікації психологічних наук (або галузей психології). Сучасний рубрикатор, використовуваний працівниками бібліотек, досить громіздкий і має повторення і перетинання в підставах класифікації. Нижче дана рубрикація галузей психології, прийнята на XXVI Міжнародному психологічному конгресі в 1996 р. (20):

1. Історія і теорія.
2. Методи досліджень і статистика.
3. Поведінка тварин.
4. Сенсорні і моторні процеси.
5. Увага і сприйняття.
6. Нейронауки.
7. Нейропсихологія
8. Емоції і мотивація
9. Обумовлювання і научение.
10. Пам'ять і пізнання.
11. Мова, мова і спілкування.
12. Когнітивна наука й інтелектуальні системи.
13. Людський фактор і ергономіка.
14. Стадії розвитку.

15. Процеси розвитку.
16. Психологія освіти.
17. Особистісні процеси і надіндивідуальні відмінності.
18. Соціальна психологія.
19. Соціальні проблеми.
20. Полові відмінності.
21. Психологія і право.
22. Кросскультурна психологія.
23. Політична психологія.
24. Клінічна і консультаційна психологія.
25. Психологія здоров'я.
26. Психологія як наукова дисципліна.

Створення єдиної класифікації психологічних дисциплін – задача дуже важка.

Психолог як дослідник, як прикладник і як практик

Поняття про предмет психології. Відомий психолог А.В. Петровський так характеризує предмет психології, що відрізняє її від інших наук: «закономірні зв'язки суб'єкта з природним і соціокультурним світом, відбиті в системі почуттєвих і розумових образів цього світу, мотивів, що спонукують діяти, а також у самих діях, переживаннях своїх відносин до інших людей і самому собі, у властивостях особистості як ядра цієї системи» (13, с. 73).

Предметом психологічного дослідження є структура суб'єкта і процеси його взаємодії зі світом (4, с. 23).

Психологія, як і будь-яка інша наука, поділяється на фундаментальну і прикладну. Для обох наук характерне прагнення до одержання нового знання і його узагальненню.

Дослідницька діяльність психолога. Психологічне дослідження припускає: 1) формулювання проблеми; 2) висування гіпотези; 3) здійснення перевірки гіпотези; 4) інтерпретацію результатів перевірки.

Проблема – це питання, на який необхідно знайти відповідь, про причини або фактори, що визначають існування, специфіку визначених явищ, це своєрідна спроба прориву в невідомість. Проблеми виникають із практики в зв'язку з необхідністю вирішити конкретну задачу (теоретичну або прикладну).

Гіпотеза – це можлива відповідь на питання про характер зв'язку подій. Дослідник приблизно визначає найбільш ймовірну відповідь, з погляду наукової теорії, на поставлене питання і надалі перевіряє правильність своєї гіпотези. Тому основною вимогою до гіпотези є її перевіряємість.

Далі впливає *перевірка гіпотези* на емпіричному (тобто досвідченому) матеріалі. Перевірка гіпотези включає кілька етапів: 1) організаційний етап – визначення загальної стратегії і тактики дослідження (по Б.Г. Ананьеву ньому відповідають «організаційні методи»); 2) етап одержання емпіричних даних – використання різних методів психологічного дослідження (спостереження, експеримент, бесіда і т.п.); 3) етап обробки даних – методи кількісного і якісного аналізу отриманих результатів дослідження.

Завершує дослідницький цикл *інтерпретація*, тобто співвіднесення отриманих результатів з дослідницькою гіпотезою і висновками про її вірогідність. Надалі при необхідності впливає перегляд самої теорії, у рамках якої гіпотеза створювалася.

Поняття про прикладну психологію і психологічну практику. В.И. Слободчиков і Е.И. Ісаєв виділяють два розуміння «практичної психології»(18, с. 113-115):

1. практична психологія як «прикладна дисципліна», особливістю якої є «орієнтація на академічну дослідницьку психологію природничо-наукового типу»;
2. практична психологія як «особлива психологічна практика», де головна орієнтація не на дослідження психіки, а на «роботу з психікою».

Прикладна психологія по своїй назві орієнтована на використання отриманих у фундаментальній науці знань у конкретних ситуаціях і умовах.

Практична психологія – це особливий вид діяльності психолога, спрямований на рішення конкретної практичної задачі і пропонуючий одержання психологічної інформації про конкретну людину або групу людей, аналіз отриманої інформації на основі знань, отриманих у фундаментальній або прикладній психології, розробку і реалізацію впливу на індивіда або групу з метою їхньої зміни або зміни їхнього поведіння (4, с. 44-45).

Предмет практичної психології – принципи, методи і форми психологічної допомоги, психологічної підтримки, психологічного сприяння і психологічного супроводу розвитку людини. Г.С. Абрамова предметом практичної психології вважає індивідуальність, неповторність людини і конкретних обставин його життя. Задача практичної психології «не тільки вивчити індивідуальність людини, але й обґрунтованість впливу на нього з метою прояву можливостей людини» (5, с. 12).

И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников (1, с. 151) виділяють *3 рівні задач практичної психології*:

- 1) *науково-дослідні задачі* зв'язані з вивченням закономірностей розвитку і формування особистості з метою розробки методологічних основ діяльності практичного психолога, способів, засобів і методів професійного застосування психологічних знань у різних соціальних умовах;
- 2) *прикладні задачі* зв'язані з необхідністю психологічного забезпечення функціонування установ і організацій, праці персоналу, що припускає створення спеціальних навчальних програм, створення підручників і допомога з практичної психології, розробку практичних рекомендацій і методичних матеріалів, програм підготовки і перепідготовки кадрів, психологічне обґрунтування діяльності служб практичної психології та ін.;
- 3) *практичні задачі* визначаються конкретними проблемами безпосередньо за місцем професійної діяльності психолога в організаціях різного профілю – у формі надання психологічної допомоги конкретним людям.

Структура, форми та методи діяльності психолога-практика

Структура практичної психології. У структурі практичної психології 5 основних напрямків: *психологічна профілактика, психологічна діагностика, психологічна корекція, психологічне консультування і психотерапія.*

Основні задачі психопрофілактики. *Психопрофілактика* – це робота з попередження дезадаптації (порушення процесу адаптації до середовища) дітей або персоналу організації (у різних установах), просвітительська діяльність, створення сприятливого психологічного клімату; попередження психологічного перевантаження людей і ін.

Основні задачі психопрофілактики (для різних систем):

- робота з адаптації персоналу організації (особливо молодих);
- створення спеціальних навчальних програм для роботи з персоналом;
- попередження дезадаптації при зміні роботи, посади і т.п.;
- психологічне забезпечення сприятливого психологічного клімату в організації;
- профілактика психологічного перевантаження персоналу й ін.

Основні задачі психопрофілактики найбільше чітко визначені в рамках психологічної служби утворення:

- робота з адаптації дітей, підлітків, молоді до умов освітніх установ, вироблення конкретних рекомендацій педагогам, батькам по наданню допомоги дітям;
- створення спеціальних програм індивідуальної роботи з учнями для їхньої адаптації і всебічного розвитку;
- створення умов для профілактики дезадаптації учнів на різних ступінях освіти (при переході);
- робота зі створення сприятливого психологічного клімату в освітній установі;
- попередження і зняття психологічних перевантажень учнів і педагогів.

У психопрофілактичній роботі усе ширше використовуються активні методи і групові форми, що сприяють підвищенню її якості.

Основні задачі психодіагностики. Психодіагностика – одержання психологічної інформації про людину або групу на основі узагальненої наукової теорії (Абрамова). Психодіагностика спрямована на вивчення індивідуальних відмінностей і постановку психологічного діагнозу.

Основні задачі психодіагностики:

1. Установлення наявності в людини тієї або іншої психологічної властивості або особливості поведіння.
2. Визначення ступеня розвиненості конкретної властивості (кількісні і якісні показники).
3. Опис при необхідності виявлених особливостей.
4. Порівняння (аналіз) досліджуваних властивостей у різних людей.

Діагностичні методи поділяються: експертні або клінічні та стандартні або тестові. Тест – серія однотипних стандартних завдань (проб) для випробуваного.

Види психодіагностичних методик за критерієм «об'єктивності-суб'єктивності» (А.Г. Шмельов, 1997):

1. Приладові психофізіологічні методики;
2. Апаратурні поведінкові методики;
3. Об'єктивні тести з вибором відповіді
4. Тести-опитувальники;
5. Методики суб'єктивного шкалування;
6. Проективні методики;
7. Стандартизоване аналітичне спостереження;
8. Контент-аналіз;
9. Включене спостереження з наступним рейтинг-шкалуванням;
10. Психологічна бесіда (інтерв'ю);
11. Рольова гра;
12. Активний навчальний експеримент;

13. Якісний аналіз діяльності.

Вимоги до психодіагносту: професіоналізм, вміння розташувати до себе, дотримання професійне - етичних принципів (особиста відповідальність, конфіденційність, тобто збереження таємниці отриманої професійної інформації, наукова обґрунтованість засобів і методів, об'єктивність, суверенність особистості й ін.)

Підстави для використання психодіагностичних методик: *надійність* (ступінь стійкості отриманих результатів), *валідність* (надійність, адекватність, придатність для того, що потрібно вимірювати), *точність* (реакція на зміни), *диференціальні можливості* (діапазон відмінностей).

Основи психокорекції. *Психокорекція* - цілеспрямований вплив на визначені сфери психіки клієнта, орієнтоване на приведення її показників у відповідність з нормою (напр., віку). Сам термін виник у дефектології.

Мета *психокорекції* – забезпечення повноцінного розвитку і функціонування особистості. Поняття «психокорекція» тісно зв'язане з поняттям «норма». Психокорекція проводиться в двох основних формах: груповий і індивідуальної. Виділяють два основних підходи: 1) корекція як приведення до усередненої статистичної норми на основі універсальної психологічної технології; 2) надання психологічної допомоги, яка орієнтована на індивідуальність, унікальність людини.

З погляду цілей індивідуальної психокорекції виділяють 2 напрямки:

1. Методи посилення регулюючих функцій психіки, розвиток емоційного самоконтролю і самоврядування (корекція саморегуляції через переконання, розвиток контролюючих емоцій; обговорення вчинків, дій, утруднень клієнта в процесі ділових бесід і ін.).
2. Методи нормативно-ціннісної корекції, що обумовлюють відмовлення від слідування загальним принципам, цілям, задачам, протест проти регламентації і т.п.

Методи груповий психокорекції націлені на вироблення норм особистісної поведінки і міжособистісної взаємодії, розвиток здатності гнучко

реагувати на ситуацію (використовуються спеціальні психотехніки, вправи, рольові ігри, групові дискусії й ін.).

Основи психологічного консультування. Психологічне консультування – забезпечення людині необхідної психологічної інформації і створення умов (у результаті спілкування з психологом) для подолання труднощів і подальшого продуктивного існування в конкретних життєвих ситуаціях.

Основна задача психологічного консультування – створення умов, при яких клієнт виявляється здатний подивитися на свої життєві труднощі з боку, усвідомити неконструктивні способи поведінки і взаємовідносин і знайти адекватні дії для одержання нового емоційного й особистісного досвіду.

Основна мета психологічного консультування – психологічна допомога людині в становленні його як продуктивної особистості (з розвинутою самосвідомістю, здатну здійснювати самостійно обрану життєву стратегію, відповідальну за свою долю).

Основний метод психологічного консультування – інтерв'ю. Г.А. Абрамова (5) виділяє наступні методи впливу в процесі інтерв'ю: інтерпретація; директива; інформація; саморозкриття; зворотний зв'язок; резюме; відкриті і закриті питання; заохочення; переказ; відображення почуттів і ін.

Види психологічного консультування (за різними підставами):

1. За методологічною орієнтацією: психоаналітичне, поведінкове, гуманістичне;
2. За віком клієнта: дитяче, підліткове, консультування дорослих;
3. За числом клієнтів: індивідуальне або групове;
4. За просторовою орієнтацією: контактне (очне) і дистанційне або заочне (телефонне, письмове, електронне – через Інтернет);
5. За психологічною проблематикою: спілкування, емоційна сфера, особистісний розвиток і т.п.;
6. За сферами діяльності: професійне, управлінське, сімейне, шкільне і т.д.

Психологічне консультування відокремлюється від психотерапії досить умовно. Прийнято вважати, що консультування щодо терапії має поверхневий характер.

Основи психотерапії. Існують різні моделі психотерапії: психологічна, медична, соціологічна, філософська. Термін «психотерапія» у перекладі з грецької має 2 тлумачення: «зцілення душею» або «лікування душі». Термін введений у 1872 р. Д. Тьюком у книзі «Ілюстрація впливу розуму на тіло».

Психотерапія (психологічна модель) - надання допомоги клієнтові в зміні особистості у випадках серйозних психологічних проблем, що не є проявами психічних захворювань.

Розрізняють клінічно орієнтовану психотерапію, спрямовану на зм'якшення або ліквідацію наявних симптомів і особистісно орієнтовану психотерапію, ціль якої допомогти людині змінити своє відношення до соціального оточення і до власної особистості.

Основні задачі немедичної психотерапії:

- дослідження психологічних проблем клієнта і надання допомоги в їх вирішенні;
- поліпшення суб'єктивного самопочуття і зміцнення психічного здоров'я;
- вивчення психологічних закономірностей, механізмів і ефективних способів міжособистісної взаємодії для більш ефективного і гармонійного спілкування з людьми;
- розвиток самосвідомості і самодослідження клієнтів для корекції або попередження емоційних порушень на основі внутрішніх і поведінкових змін;
- сприяння процесові особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягнення оптимального рівня життєдіяльності і відчуття щастя й успіху.

Основні психотерапевтичні підходи: *психодинамічний* (розуміння генезису і лікування конфліктів як динамічної і несвідомої боротьби суперечливих мотивів усередині особистості), *екзистенціально-гуманістичний* (подолання екзистенціальних конфліктів особистості) і *поведінковий* (неврози й

аномалії особистості – прояву неадекватної її поведінки; терапія: формування оптимальних поведінкових навичок).

Форми та методи діяльності психолог-практика. Розрізняють групову й індивідуальну форми психологічної роботи. К. Рудестам (1993) виділив ряд переваг психотерапевтичної і психокоррекційної роботи в групах. Головне те, що груповий досвід протидіє відчуженню, що може виникати при індивідуальній роботі з психологом. У тренінговій групі індивід уникає непродуктивного замикання в самому собі зі своїми проблемами і виявляє, що його проблеми не унікальні, що інші люди переживають подібні почуття. Для багатьох учасників подібне відкриття саме по собі виявляється могутнім психотерапевтичним фактором.

Важлива відмінність групової взаємодії від індивідуальної форми полягає в тому, що в групі моделюється система взаємин і взаємозв'язків, характерна для реального життя учасників, що дає їм можливість побачити і проаналізувати в умовах психологічної безпеки психологічні закономірності спілкування і поведінки інших людей і самих себе, які не очевидні в життєвих ситуаціях. За допомогою рольових ігор у групі можна відтворити різні життєві ситуації кожного з учасників і апробувати різні стратегії поведінки, що майже неможливо в індивідуальній психологічній роботі.

Психологічний тренінг як метод практичної психології. Тренінгові групи – це спеціально створені малі групи, учасники яких при сприянні ведучого-психолога включаються у своєрідне інтенсивне спілкування, орієнтоване на надання психологічної допомоги кожному членові групи в рішенні різних психологічних проблем, а також у самовдосконаленні. *Груповий психологічний тренінг* – це сукупність активних методів практичної психології, що використовуються для формування навичок самопізнання і саморозвитку. Він застосовується в клінічній психології при лікуванні неврозів, алкоголізму, соматичних захворювань, а також у роботі з людьми, що мають психологічні проблеми, для надання їм допомоги в саморозвитку.

Тренінги (навчальні ігри), за визначенням А.П. Ситникової, є синтетичною антропотехнікою, що об'єднує у собі навчальну й ігрову діяльність, що проходять в умовах моделювання різних ігрових ситуацій (1996). В даний час тренінги застосовуються не тільки для розвитку компетентності в спілкуванні, але і для особистісного росту.

Специфічні риси тренінгів:

- дотримання принципів групової роботи;
- націленість на психологічну допомогу учасникам групи у саморозвитку;
- постійний склад групи (7-15 чол.), безупинно (2-5 днів) або періодично збираються на заняття;
- визначена просторова організація (учасники сидять у колі);
- використання активних методів групової роботи;
- акцент на взаємини між учасниками групи за принципом «тут і тепер»;
- об'єктивація суб'єктивних емоцій і почуттів учасників групи щодо подій у групі (вербалізована рефлексія);
- створення клімату психологічної безпеки, атмосфери довіри і свободи спілкування між учасниками.

Виділяють різні парадигми тренінгів, що відрізняються за рівнями манипулятивності ведучого і відповідальності за те, що відбувається на тренінгу учасників:

1. *Тренінг як своєрідна форма дресури* (твердими манипулятивними прийомами формуються потрібні патерни поведінки);
2. *Тренінг як тренування* (формування і відпрацьовування умінь і навичок ефективної поведінки);
3. *Тренінг як форма активної поведінки* (передача психологічних знань і розвиток певних умінь і навичок);
4. *Тренінг як метод створення умов для саморозкриття* учасників і самостійного пошуку ними способів рішення своїх психологічних проблем.

Основні сфери роботи психолога-практика

Психологія роботи в сфері освіти. Найбільш розвинена *практична психологія освіти.* Задачі психологічної служби (ПС) у сфері освіти визначені в Положенні про цю службу, затвердженому Міністерством освіти і науки України.

Мета психологічної служби – сприяння в створенні в установах освіти соціальної ситуації розвитку, що відповідає індивідуальності й забезпеченні психологічних умов для охорони здоров'я і розвитку особистості всіх учасників освітнього процесу.

Основні задачі ПС в освіті:

- сприяння особистісному й інтелектуальному розвитку дітей, підлітків і молоді на кожному віковому етапі, формування в них здатності до самовизначення і саморозвитку;
- сприяння гармонізації соціально - психологічного клімату в установах освіти;
- психологічне забезпечення освітніх програм з метою адаптації їхнього змісту і способів освоєння до інтелектуальних і особистісних можливостей учнів;
- психологічний аналіз соціально ситуації розвитку в освітніх установах, виявлення основних проблем і визначення основних причин їхнього виникнення, шляхів і засобів їхнього вирішення;
- профілактика і подолання відхилень у розвитку дітей, підлітків і молоді;
- психологічна експертиза професійної діяльності фахівців, освітніх програм і проектів, учбово-методичних посібників;
- підготовка і створення умов психолого-педагогічної наступності при переході зі ступеня на вищій ступінь у процесі безперервної освіти;
- сприяння поширенню і впровадженню в практику освіти досягнень психологічної науки;
- науково-методичне забезпечення діяльності фахівців системи освіти.

Основні проблеми ПС вирішуються в рамках 3 основних напрямків діяльності:

1. Науковий напрямок припускає рішення проблем вивчення закономірностей розвитку і формування особистості з метою розробки методологічних основ діяльності служби практичної психології освіти, способів, засобів і методів професійного застосування психологічних знань у сучасних умовах.
2. Прикладний напрямок зв'язаний з необхідністю рішення проблем психологічного проектування освітнього процесу, включаючи складання освітніх програм, створення підручників і навчальних допомога з психології, програм підготовки і перепідготовки психологічних і педагогічних кадрів.
3. Практичний напрямок націлений на рішення конкретних проблем освіти в установах, спеціалізованих кабінетах і центрах у формі надання безпосередньої психологічної допомоги.

Практична психологія бізнесу, реклами і менеджменту.

Психологія бізнесу. Проблеми зв'язані з вивченням особливостей особистості сучасного підприємця, психологічних засобів і методів підприємницької діяльності, характеристик ділового спілкування бізнесменів, основ ефективної мотивації співробітників і т.д.

Багато в чому подібними по проблематиці є психологія сфер реклами і управління. Психологія реклами вирішує питання: форми і засоби рекламної діяльності, технологія створення рекламних листів, проспектів, оголошень і т.д.; психологічні особливості сприйняття рекламної інформації та ін.; включає також особливості організації передвиборної кампанії, створення іміджу політика або бізнесмена, психологічні основи будь-якої презентації.

Психологія управління розробляє проблеми: типи, стилі і види управління, специфіка управлінських дій на різних рівнях, способи і методи переконання; облік індивідуальних особливостей і мотивація підлеглих в управлінській діяльності; психологічні основи ефективних управлінських

рішень; управління соціально – психологічним кліматом у колективі; психологія управлінського спілкування; ефективні інформаційні технології в управлінні й ін.

Психолог, що працює в цих сферах, надає психологічну допомогу керівникові і сприяє ефективності праці всього персоналу.

Психологічна допомога родині. Сімейна психотерапія – напрямок у медичній і немедичній психотерапії, орієнтоване на надання психологічної допомоги родині в подоланні різних психологічних проблем: у міжособистісних відносинах, в емоційній сфері і т.п.

Специфіка психологічної допомоги родині у відмовленні від концепції хвороби, в акценті на багатомірному аналізі ситуації, на рольовій взаємодії в родині, у пошуку особистісних ресурсів членів родини й обговоренні способів вирішення ситуації через розгляди діапазону можливих рішень.

Форми психологічної допомоги родині:

- психодіагностичне обстеження членів родини і сімейних відносин і надання клієнтам психологічної інформації;
- організаційні міри: напрямок на консультацію до психоневролога, психіатра, сексолога й інших фахівців;
- здійснення психокорекційних і психотерапевтичних впливів;
- практичні рекомендації способів спілкування, методів навчання і виховання;
- виявлення причин, труднощів дитини в навчанні, у взаємодії з дорослими або однолітками і т.д.

Психологія професійної діяльності. Професія може істотно змінювати характер людини, приводячи як до позитивних, так і негативних наслідків. Особистість оцінює професію з погляду можливості задоволення в ній усе більшого числа своїх потреб. А. Маслоу виділяє *п'ять рівнів потреб*:

- 1) фізіологічні потреби (голод, спрага, сексуальність і т.д.);
- 2) потреби в безпеці (захист від страждань, незручностей);

- 3) потреби в соціальних зв'язках (співпереживання, спілкування, дружба і т.д.);
- 4) потреба в самоповазі (визнання, повага, схвалення);
- 5) потреба в самоактуалізації (у розумінні й осмисленні власного шляху, реалізації своїх можливостей і здібностей).

Професійна мотивація – це система внутрішніх спонукань, що викликають трудову активність, направляють її на досягнення професійних цілей і регулюють структуру і функції діяльності.

Професійно важливі якості – це будь-які якості людини, включені в процес діяльності та які забезпечують ефективність її виконання по параметрах продуктивності, якості праці і надійності.

Професійні здібності – це властивості психічних процесів (сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, уяви) і психомоторні функції (координація рухів рук і ніг, сенсомоторна координація і т.д.), що забезпечують ефективність професійної діяльності. Виділяють 4 етапи у формуванні професійних здібностей при оволодінні професією:

- 1) входження в діяльність (освоєння діяльності за інструкцією);
- 2) первинна професіоналізація (придбання індивідуального досвіду, розвиток ведучих професійних важливих якостей);
- 3) стабілізація (складається індивідуальний спосіб діяльності, приділяється більше уваги її прогнозуванню і плануванню);
- 4) вторинна професіоналізація (перехід до системи професійно важливих якостей, заснованих на особистому досвіді).

Розвиток особистісних особливостей при оволодінні професією і її здійсненню залежить від специфіки праці. Як правило, праця позитивно впливає на особистість. Але професійний розвиток може носити спадний (регресивний) характер. Ознакою негативного впливу професії на особистість є поява різних *професійних деформацій* (від лат. - перекручування), тобто всяких змін, викликаних професією, в організмі, які набувають стійкого характеру. Результат професійної деформації – деформація особистісних рис.

Іншим проявом негативного впливу професії на особистість є феномен *психічного вигоряння*, що вперше був описаний Х. Фрейденбергером. ***Психічне вигоряння*** – це синдром, що включає в себе емоційне виснаження (емоційна спустошеність і втома), деперсоналізацію (цинічне відношення до праці) і редукцію професійних досягнень (виникнення почуття професійної некомпетентності, усвідомлення неуспіху в професійній діяльності) (4). Цей феномен є професійний і необоротним (раз виникнувши, він розвивається і цей процес можна тільки загальмувати). Іноді вигоряння розглядають як тривалий робочий стрес. Вигоряння це зриви в адаптації, воно властиво людям з високим рівнем досягнень і частіше виявляється в роботі з людьми.

Труднощі боротьби з професійною деформацією полягає в тому, що вона, як правило, не усвідомлюється працівником. Тому професіоналові важливо знати про наслідки цього явища і попереджати його.

Психологія роботи в сфері цивільного захисту. *Цивільний захист* - це система організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються органами влади, підпорядкованими їм силами і засобами, підприємствами, установами та організаціями, добровільними рятувальними формуваннями, що забезпечують виконання цих заходів з метою запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період. Цивільний захист здійснюється з метою забезпечення безпеки та захисту населення і територій, матеріальних і культурних цінностей та довкілля від негативних наслідків надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період та подолання наслідків надзвичайних ситуацій.

Стаття 13 Закону України “Про правові засади цивільного захисту” визначає *психологічний захист* як запобігання або зменшення ступеня негативного психологічного впливу на населення та своєчасне надання ефективної психологічної допомоги, яку забезпечуються шляхом здійснення таких заходів:

- планування діяльності та використання існуючих сил і засобів підрозділів психологічного забезпечення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань цивільного захисту;
- своєчасне застосування психопрофілактичних методів;
- виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічної напруги;
- використання сучасних технологій психологічного впливу для нейтралізації негативного впливу на населення.

Екстремальними називаються ситуації, що ставлять перед людиною великі об'єктивні і психологічні труднощі, зобов'язують її до повної напруги сил і найкращого використання особистих можливостей для досягнення успіху і забезпечення безпеки.

Екстремальна підготовка – система цілеспрямованої педагогічної і психологічної роботи, що забезпечує належний рівень підготовленості людини, груп до зустрічі з екстремальними ситуаціями й успішне подолання їхніх труднощів при реалізації життєвих і професійних намірів. *Підготовка* – система цілеспрямованої роботи з людиною; *підготовленість* – результат, продукт підготовки, то, що людина набула в результаті підготовки. *Головна мета екстремальної підготовки* – це підготовка людини до успішних дій і забезпечення безпеки в екстремальних ситуаціях, формування у неї *екстремальної підготовленості* і розвиток *екстремальних здібностей*. Екстремальна підготовка має психолого-педагогічну природу.

Професійні та особистісні якості психолога

Ефективність діяльності психолога-практика та вимоги до нього.

Сьогодні немає однозначних критеріїв, по яких можна оцінювати ефективність роботи практичного психолога. Розглянемо деякі критерії ефективності напрямків діяльності практичного психолога.

Психодіагностика. Ефективність роботи практичного психолога зі стандартним, психометричним методом, на думку Г.С. Абрамової, визначається

відповідністю цілей застосування тесту або методики до досліджуваної вибірки (4). Адекватність застосовуваних методик оцінюється результативністю запропонованих на основі діагностики рекомендацій клієнтові.

Психокорекція. Оцінка її ефективності пов'язана з наступними моментами:

- результативність того самого впливу різна в різні періоди життя;
- ефективність психокорекції визначається не її інтенсивністю і кількістю, а якістю змісту, своєчасністю й адекватністю впливів;
- результативність залежить від ступеня відповідності психокорекції індивідуальним особливостям психіки людини.

Традиційний спосіб перевірки результативності індивідуальної і групової психокорекції: проведення початкового і кінцевого вимірів.

Психологічне консультування і психотерапія. Показники її ефективності:

- суб'єктивне переживання клієнтом змін у собі;
- об'єктивна реєстрація показників змін у різних модальностях;
- стійкість змін, що відбулися, у подальшому житті клієнта.

Основні вимоги до особистості практичного психолога. Психолог повинен мати такі якості, що дозволили б йому створити максимально сприятливі умови для розвитку самосвідомості й особистісного росту клієнта. Виділяють наступні особистісні риси практичного психолога (13,14,21):

- концентрація на клієнті, бажання і здатність йому допомогти;
- відкритість, гнучкість і терпимість до поглядів і суджень інших людей;
- емпатичність, здатність створювати атмосферу психологічного комфорту;
- аутентичність поведінки, тобто здатність пред'являти групі справжні емоції і переживання;
- оптимізм, віра в успіх, у здатність учасників до зміни і розвитку;
- урівноваженість, стійкість до стресу, високий рівень саморегуляції;
- впевненість у собі, позитивне самовідношення, адекватна самооцінка;
- багата уява, розвинена інтуїція;

- високий рівень інтелекту.

К. Рудестам писав про взаємозв'язок особистісних рис, теоретичних установок і стилів управління групового психолога (стосовно будь-якого практичного психолога): він «повинен бути частково артистом, частково вченим, що з'єднує почуття й інтуїцію з професійним знанням методів і концепцій. З одного боку, з розвитком самосвідомості, з набуттям досвіду і знань про групову та індивідуальну динаміку зростає надійність інтуїції. З іншого боку, концептуальні рамки і методи, використовувані без врахування інтуїції і почуттів, можуть вести до ригідного, негнучкого стилю керівництва» (14, с.50).

Психогігієна, самодопомога практичного психолога. Відомо, що простіше надати допомогу іншим фахівцям і дуже складно допомогти самому собі (іноді виникає ситуація «шевця без чобіт»). Варіанти допомоги «самому собі»:

1. Взаємодопомога колег-психологів у неформальному спілкуванні (обговорити, порадитися, отримати підтримку).
2. Обмін досвідом проблем, що нагромадилися, і способів їхнього вирішення на різних зустрічах, семінарах, конференціях, створення атмосфери професійної спільності, розуміння і підтримки.
3. Культура праці психолога, що не допускає надмірної перевтоми...
4. Розвиток навичок професійної саморегуляції, релаксації (саморозвиток психологічної культури здоров'я).

Проблеми розвитку психолога - професіонала

Поняття про «моделі фахівця». Сама ідея «моделі» стосовно професії психолога викликає сумнів. І все-таки корисно хоча б орієнтовно представити, яким повинен бути психолог на основі «моделі фахівця».

Основні складові моделі фахівця (за А.К. Марковою, 1996, с.22):

1) професіограма (опис самої діяльності психолога); 2) професійно-посадові вимоги (мінімально необхідні знання й уміння при виконанні професійних

задач); 3) кваліфікаційний профіль (знання й уміння фахівця відповідно до тарифних розрядів оплати праці).

Виділяють протипоказання для роботи в якості психолога:

1. Ненависть до людей, прагнення «мстити» їм невідомо за що (такі люди самі потребують психологічної допомоги).
2. Відверте психічне нездоров'я (можуть бути небезпечні для клієнтів);
3. Невміння спілкуватися, нездатність конструктивно будувати відносини з людьми (відсутність такту, маніпулятивність);
4. Лінощі, безініціативність, пасивна установка курсантів або студентів на те, що викладачі повинні їх інтригувати і розважати на своїх заняттях (утриманство).

Модель діяльності практичного психолога за Аленом – Абрамовою.

Основні якості психолога	
Кваліфікованого	Некваліфікованого
1. Мета психологічної допомоги	
Орієнтує клієнта в його цілях, пропонуючи йому максимально можливе число варіантів поведінки; свою задачу бачить у розширенні можливостей клієнта.	Переслідує свої цілі, використовуючи клієнта для реалізації власних схильностей, демонстрації своєї винятковості або вирішення власних проблем.
2. Відгуки і реакції в ситуації професійної діяльності	
Дає різноманітні вербальні і невербальні відгуки; уникаючи оціночних суджень, дає конструктивний зворотний зв'язок.	Демонструє типовий, шаблонний стиль спілкування, дає стереотипні оцінки.
3. Світогляд (концепція) практичного психолога	
Розуміє складність дослідження людської індивідуальності і впливи на неї, усвідомлює неможливість багатомірного її опису в рамках однієї концепції і тому прагне використовувати в роботі безліч концепцій	Не має ясної концепції або має одну, зміст і походження якої не рефлексує та ясно не усвідомлює.
4. Культурна продуктивність практичного психолога	

Здатний до вироблення безлічі ідей і моделей поведінки, як у своїй культурі, так і в рамках інших культур, що дозволяє йому приєднатися до світу клієнта, знайти розуміння життєвого шляху, відмінного від власного.	Діє тільки в рамках власної культури, що він розуміє лише через зміст своєї Я-концепції (часто неадекватної).
5. Конфіденційність	
Чітко рефлексує зміст отриманої психологічної інформації, уміє зберігати професійну таємницю.	Порушує правила конфіденційності, схильний до поширення конфіденційної інформації.
6. Обмеження в діяльності практичного психолога	
Реально оцінює свої можливості і границі компетентності, готовий до співробітництва з представниками суміжних професій і колегами.	Працює без обмежень, береться за будь-яку проблему, не бажає працювати з іншими професіоналами, вважає усі свої дії правильними.
7. Міжособистісний вплив у роботі практичного психолога	
Усвідомлює і фіксує взаємовплив його і клієнта, постійно рефлексує свої почуття, думки, бажання; враховує результати міжособистісного впливу.	Не розуміє, не приймає і не враховує міжособистісного впливу у взаємодії з клієнтом.
8. Людська гідність	
Повага достоїнства клієнта – це аксіома. Зокрема, забезпечує адекватність для клієнта, використовуваного психологічного словника.	Може демонструвати неповажне або навіть образливе відношення до клієнта, надає свержзначимість своїй професії, займає позицію «зверху», використовує псевдонауковий жаргон, перевантажує мову спеціальною термінологією.
9. Узагальнена теорія	
Активно рефлексує зміст узагальненої теорії, постійно освоює нові теорії і підходи; іноді здатний до вироблення власної концепції психологічної допомоги, відкритий для сприйняття альтернативних точок зору.	Прив'язаний до одного підходу, критично оцінює інші можливі точки зору, приймає відомий йому підхід за єдино вірний; не засвоює узагальнену теорію як особистий спосіб мислення.

10. Відношення до узагальненої теорії

Бачить у теорії відображення реальності, що може мінятися в залежності від зміни психологічної реальності клієнтів, усвідомлює факт існування в будь-якій теорії предмета і різних способів його опису.	Ігнорує способи мислення авторів різних теорій, не виділяє предмета теорії і способів його опису, не співвідносить свою теорію з іншими.

Формування індивідуального стилю професійної діяльності включає:

1. Спочатку психолог спирається на вже наявні в нього способи й уміння, поступово пристосовуючи їх до рішення своїх професійних задач.
2. Далі на основі наявних якостей і умінь виникають нові, раніше відсутні якості.
3. Нарешті, поступово формується складна взаємозалежна система наявних адаптованих і нових професійно важливих якостей, що В.С. Мерлін назвав «симптомокомплексом» (1986, с. 166 - 167).

Саме головне при формуванні індивідуального стилю праці – не поспішати і завжди мати забезпечені «тили» у виді освоєної раніше діяльності по нормативно-схвалюваному зразку, що гарантує успішне виконання роботи у випадку невеликого експериментування при виробленні нових способів діяльності.

Кризи в розвитку психолога. Л.С. Виготський писав: «Якби не було криз, їх варто було б видумати спеціально, інакше ніяк не можна пояснити розвиток особистості дитини». Це відноситься не тільки до вікової психології, але і до психології професійного становлення. Кризи мають 2 основних результати: 1) він може сприяти особистісному розвитку; 2) криза може призвести до особистісної деградації, коли людин не може справитися зі своїми внутрішніми протиріччями, що може закінчитися трагічно.

Криза – це своєрідна можливість для людини стати краще, а для професіонала - перейти на наступний етап свого фахового і особистісного розвитку. Для майбутнього психолога проблема полягає в тім, щоб уміло

використовувати енергію своєї кризи (кризи учбово-професійного розвитку) і направити неї в конструктивне русло.

Етапи професійного розвитку психологів:

1. Романтичний, коли до серйозних «розчарувань» психолог ще просто не доріс.
2. Етап самоствердження, коли скоріше хочеться довідатися щось «екзотичне» (необхідний етап, що складає основу професійної гідності).
3. Перші розчарування, потім будуть і наступні. Студент (курсант) - психолог одержує досвід подолання «криз-розчарувань»: самостійно здійснює пошук особистісних змістів у навчанні та в майбутній роботі.
4. Початок самостійного рішення деяких психологічних проблем (теоретичним або практичних) з використанням уже відомих технологій і методів, придбання негативного досвіду такого використання і пошук свого індивідуального стилю діяльності.
5. Перші серйозні спроби працювати по-новому, усвідомлення того, що для творчої роботи необхідно гарне знання психологічної теорії.
6. Звертання до теоретичних і методологічних основ психології (що раніше викликало «алергію»).
7. Імпровізація і професійна творчість на науковій основі.

Багато психологів не проходять «повний цикл» такого розвитку, застряють на якихось етапах і зупиняються у своєму професійному рості.

Професійні деструкції в розвитку психолога. Професійна діяльність накладає відбиток на особистість, як позитивний, так і негативний. Перевага негативних змін особистості працівника і є професійна деструкція. Вона виявляється в зниженні ефективності праці, у погіршенні відносин з оточуючими, у погіршенні здоров'я і головно – у формуванні негативних особистісних якостей, навіть у розпаді особистісної цілісності. Головна небезпека формування професійних деструкцій у тім, що розвиваються вони повільно і непомітно. Важливою умовою профілактики професійних деструкцій у роботі психолога може бути розвиток уявлень про свої професійні і життєві

перспективи. М. Сельє для подолання дістресу рекомендував: «Прагніть до самої вищої з доступних цілей та не вступайте у боротьбу через дрібниці» (1992, с.76). Головним джерелом дістресу він вважав незадоволеність життям і неповага до своїх професійних занять.

Професія психолог надає великі можливості для повноцінного саморозвитку й особистісної самореалізації, задача лише в тім, щоб побачити їх і скористатися ними.

Підготовка професійних психологів. У процесі професійної підготовки суб'єкт повинний опанувати необхідною сукупністю психологічних знань, умінь і навичок. Організація професійної підготовки психологів обумовлена характером самої діяльності і ґрунтується на аналізі її психологічного змісту. Успіх професійної підготовки обумовлений всебічністю і глибиною реалізації основних психолого-педагогічних принципів:

- забезпечення єдності навчання і виховання;
- побудова навчального процесу на основі свідомої й активної участі тих, яких навчають, (курсантів, студентів, магістрів);
- наочність і доступність викладання навчального матеріалу;
- систематичність, послідовність процесу підготовки;
- врахування індивідуальних особливостей слухачів;
- забезпечення контролю міцності засвоєння і характеру протікання професійної підготовки.

Перелік спеціалізацій, за якими ведеться підготовка психологів (1):

1. Загальна психологія;
2. Психологія особистості;
3. Соціальна психологія
4. Політична психологія;
5. психологія менеджменту;
6. Організаційна психологія;
7. Юридична психологія;
8. Психологія праці й інженерна психологія;

9. Клінічна (медична) психологія;
10. Психофізіологія;
11. Спеціальна психологія;
12. Психологія розвитку і вікова психологія;
13. Педагогічна психологія;
14. Психологічне консультування.

Основні психологічні дисципліни, що передбачені при навчальній підготовці психологів.

Загальна психологія (фундаментальна частина психології) – особлива дисципліна, що вивчає загальні закономірності психіки, загальні принципи і методи її дослідження, розробляє основні категорії і поняття цієї науки.

Порівняльна психологія розглядає проблеми розвитку психіки у філогенезі, наголошує на зіставленні психіки тварин і людини.

Вікова психологія вивчає закономірності розвитку психіки в онтогенезі в зв'язку з віком людини.

Психофізіологія і нейропсихологія вивчають співвідношення мозку і психіки.

Соціальна психологія вивчає закономірності взаємодії особистості і соціуму, формування і розвитку груп.

Психологія праці вивчає закономірності трудової діяльності.

Диференціальна психологія вивчає індивідуально-психологічні особливості людини.

Педагогічна психологія вивчає психологічні особливості педагогічної діяльності і педагога, закономірності виховання і навчання.

Психологія здоров'я досліджує психологічні причини здоров'я, методи і засоби його збереження, зміцнення і розвитку.

Спеціальна психологія вивчає психологічні проблеми аномального розвитку психіки.

Екологічна психологія вивчає психологічні закономірності взаємодії суспільства із середовищем мешкання.

Орієнтири особистісного і професійного розвитку психолога.

Справжній психолог реалізує визначену гуманістичну ідею, при цьому тести, вправи, ігри і т.п. лише засоби реалізації такої ідеї.

Г. Сельє іронічно виділив кілька типів особистості «вченого» (1987, с. 35-47):

1. «Діяльники»: збирачі фактів (позбавлені уяви, їхня праця корисна для інших учених); усовершенствователі (постійно намагаються щось поліпшити: апаратуру, методи дослідження).
2. «Думальники»: «книжкові хробаки» (чисті теоретики, енциклопедисти, орієнтовані на демонстрацію своїх знань); класифікатори (прагнуть вибудувати систему фактів); аналітики (зайняті пошуком першооснови, нерідко забувають, як зібрати ними розібране).
3. «Відчувальники»: великі боси (орієнтовані на успіх заради успіху, «співавторство», «керівництво», а також засідання, застілля); клопотуни (прагнуть зробити усе швидше, вони не люблять, а насилують природу); «риб'яча кров» (демонстративні скептики: ні досягнень, ні помилок) і ін.
4. «Ідеальні» типи: «фаусти» - ідеальні вчителі і керівники; «фамулуси» - ідеальні учні і співробітники.

Інтелігентність як можливий орієнтир професійного й особистісного розвитку психолога. Зустрічається кілька варіантів розуміння «інтелігентності» (що таке «інтелігент»):

1. Інтелігент – це працівник розумової праці.
2. Інтелігент – це вихована, чарівна людина, що знає як поводитися в пристойному суспільстві.
3. Інтелігент – це визначена моральна позиція, це опозиційність всьому антигуманному, це небайдужість до усього, що відбувається в суспільстві. А.Ф. Лосєв писав: «Якщо інтелігент не є критично мислячим громадським працівником, те такий інтелігент дурний, не

уміє виявити свою інтелігентність, тобто перестає бути інтелігентом» (1988, с. 318).

4. Інтелігент сполучить у собі прекрасне утворення і виховання з активною моральною позицією, він небайдужий до того, що відбувається в суспільстві і в усім світі. Справжньому інтелігентові не тільки «до усього є справа», але він, у силу свого утворення і положення в суспільстві, може хоч якось уплинути на ситуацію і хоча б спробувати неї поліпшити.
5. Інтелігент – це людина з розвитим почуттям боргу перед своїм народом перед суспільством і цим почуттям лежить в основі особистої скромності. Це почуття боргу перед суспільством, перед менш щасливими людьми, яким по різних причинах не удалось досягти життєвого і професійного «успіху», - це результат розуміння несправедливості в стартових можливостях різних людей.

Найстрашніше для дійсного психолога – не використовувати шанс допомогти людям знаходити своє місце в суспільстві й у культурі, спираючись на свої знання, досвід і можливості професії. А. Адлер вважав, що головне для людини – бути прийнятим у суспільстві, знайти в ньому своє місце і «сприяти благополуччю інших», тобто реалізувати причетність суспільству. Якщо людина не задоволена своїм положенням у суспільстві і не може внести свій внесок у загальну справу, у культуру то воно буде переборювати своє почуття неповноцінності прагненням до переваги над іншими людьми. Соціальна, моральна байдужість для психолога – це перша ознака професійної неспроможності, тому що він повинний допомагати людині самовизначатися в суспільстві, у соціальному світі й у складному ціннісно - смисловому «просторі» справжньої культури. Задача кожного психолога – усвідомити реальну небезпеку стати «професійними дурнями», тобто ризик перетворитися в освічених фахівців, що знають багато розумних термінів, але не вміють або бояться використовувати свій потенціал для допомоги людині в дійсному особистісному і професійному самовизначенні.

Етика в роботі психолога

Визначення понять: *право, мораль і моральність*. **Право** – це фіксовані норми поведінки, за порушення яких людина несе строго установлену відповідальність. **Мораль** – це неформальні (неписані) норми поведінки, що відбивають сформовані традиції, звичаї. Одне з центральних понять моралі – почуття *боргу* перед людьми. **Моральність** – це совість конкретної людини, заснована на прийнятті (або неприйнятті) існуючих норм життя, що дозволяють йому зберігати свою гідність в різних ситуаціях, коли за прийняття рішення потрібно відповідальність брати на себе. **Моральність** – це етичне самовизначення особистості, засноване на індивідуальній совісті і почутті власної гідності (О.С. Пушкін: «Самостояння людини – застава величі її»).

Виділяють 3 рівні основних етичних регуляторів діяльності практичного психолога:

1. **Правовий рівень**, заснований на документах: «Загальна декларація прав людини», «Конвенція про права дитини», «Конституція (Основний Закон)» і ін. нормативні документи.
2. **Моральний рівень**, відбитий в етичних «Кодексах», «Статутах», «Стандартах», де відзначаються принципи: «Не нашкодь!», «Зберігай професійну таємницю» і т.п. На жаль, одного лише «знання» принципів мало для гідної професійної самореалізації (напр., в умовах духовної і соціально-психологічної кризи).
3. **Моральний рівень**, який передбачає ціннісно - смислову зрілість психолога, сформоване і вистраждане ціннісно - моральне ядро особистості. Моральність передбачає: 1) визнання іншої світоглядної позиції; 2) свою власну морально-світоглядну позицію.

Головний етичний парадокс психолога: чим більше і краще ми пізнаємо суб'єктивність даної людини, тим у більшому ступені ми лишаєм його цієї суб'єктивності, тому що людина стає більш «зрозумілою» і «передбачуваною»,

а наявність поруч «усе розуміючого» і здатного «усе пояснити» психолога робить для нього необов'язковою рефлексію своїх учинків (1).

Головний етичний орієнтир психолога (і кожної особистості, що самовизначається): культивування права кожної людини на побудову свого неповторного образу щастя, але права, що не ущемляє таких же прав інших людей (1).

Основні етичні принципи в роботі психолога. У світовій психології сьогодні немає єдиної, загальноприйнятої системи етичних принципів, хоча розроблено (і продовжують розроблятися) чимало таких систем.

Основні етичні принципи (етичні стандарти), розроблені і прийняті в 1963 р. (виправлення внесені в 1965 і 1972 р.) Американською психологічною асоціацією. Це досить об'ємний текст, що розкриває різні аспекти діяльності психолога, а також складності її етичної регламентації. Ось деякі з них (з короткими коментарями):

- *відповідальність* (психолог, що прийняв на себе обов'язок поліпшувати взаєморозуміння людини людиною, велике значення додає чесності й об'єктивності, високій якості своєї роботи);
- *компетентність* (забезпечення високого професіоналізму є обов'язком усіх психологів в інтересах суспільства і самої професії, професіонал зобов'язаний знати границі своєї компетентності);
- *моральні і правові стандарти* (психолог сприйнятливий до соціальних норм і моральних вимог суспільства і розуміє що їхнє порушення з його боку може завдати шкоди його імені і репутації його професії);
- *конфіденційність* (гарантувати схоронність інформації про індивіда, що одержав психолог у процесі взаємодії з ним, найперший обов'язок фахівця);
- *благополуччя клієнта* (психолог поважає недоторканність і захищає благополуччя індивіда або групи, з яким він працює);
- *оплата* (фінансові питання в професійній практиці відповідають професійними стандартами, що забезпечують інтереси клієнта і професії);

- *нерозголошення тесту* (психологічні тести й інші методи дослідження, цінність яких залежить від непоінформованості випробуваного, не описуються в популярних виданнях, професійно обмежений доступ до них) і ін.

Аналіз і узагальнення різних етичних систем дозволив виділити найбільш характерні *етичні принципи* (з коментарями):

1. *Не нашкодь!* Дотримання цього принципу обов'язково і безумовно для практичних психологів: що робиш, роби професійно; зробити якнайкраще – девіз, гідного професіонала-психолога.
2. *Не оцінюй!* Точніше: не давай негативних оцінок угорос, «не навішуй ярликів», організувати роботу так, щоб клієнт сам усвідомив свої недоліки, а психолог допоміг йому знайти свій шлях самовдосконалення.
3. *Приймай людину такою, якою вона є.* За К. Роджерсом «безумовне позитивне прийняття», що відноситься до почуттів клієнта і не припускає схвалення будь-якої його поведінки; психолог зобов'язаний насамперед зрозуміти кожну людину, що звернулася до нього.
4. *Дотримуй професійної таємниці (конфіденційність).* Потрібний досвід і професійне «чуття», щоб не нанести шкода клієнтові.
5. *Поважай своїх колег по роботі, їхнє право на професійну творчість і самостійний вибір методів роботи.*
6. *Не з'ясовуй відносин з колегами по роботі в присутності клієнтів і учнів.*
7. *Дотримуй професійної компетентності:* не передавай психологічні методики неспеціалістам і сам не використовуй методики, якими належною мірою не володієш.
8. *Знай міру взаємного одкровення з клієнтом:* не дозволяй йому розповідати саме таємне про себе («свята святих») і зберігай необхідну дистанцію з клієнтом.

9. *Не лишай клієнта права самому відповідати за свої вчинки: усіляко допомагай клієнтові «бути самим собою», по Э. Фромму, саме в цьому мета людини.*
10. *Не виставляй свої знання напоказ.*
11. *Не дезінформуй клієнта.*
12. *Дотримуй принципу добровільності участі клієнта в психологічних процедурах.*
13. *Поважай себе як людини і як професіонала: психологові слід самому бути самим собою, а не відноситися до себе як «засобові» для інших.*

Рекомендації

щодо самоорганізації учбово-професійної діяльності

1. Головне прагнути розробити свій індивідуальний стиль учбово-професійної діяльності. Не потрібно бути як всі або наслідувати «особливо обдарованим», що встигають курсантам або студентам. Успіх можна досягти різними способами, тому що навчання у вузі – це процес експериментування із самим собою, а головний предмет будь-якого навчання – сам учень як суб'єкт навчальної діяльності. У навчанні він саморозвивається, самозмінюється, самоудосконалюється. Надалі досвід формування свого стилю може стати основою становлення вашого індивідуального стилю професійної діяльності.
2. Конспектуючи на лекціях, не слід записувати всі підряд, про що говорить викладач: головне уловити основні думки й основні факти. Використовувати при конспектуванні скорочення, які слід «розробити» для себе самого, щоб легко було їх розуміти. Доцільно залишати поля для власних заміток, роблячи їх під час лекцій або при підготовці до семінарів, заліків та іспитів.
3. Самостійна робота з літературою (текстами) є важливою умовою формування в себе наукового способу пізнання. Корисно скласти перелік книг, з якими вам потрібно познайомитися. Відомий учений Г. Сельє рекомендував запам'ятовувати тільки те, де необхідну інформацію можна

відшукати. Варто систематизувати перелік літературних джерел за принципом: що для чого (наприклад, за темами предмета або до семінару, іспиту, для підготовки курсової чи дипломної роботи). Важливо грамотно виписати вихідні дані (короткий бібліографічний опис) по кожному джерелу (книзі, журналові і т.п.) для економії часу. Культурна робота вимагає при цитуванні текстів правильно посилатися на джерела.

4. Для більш продуктивної роботи з текстами важливо захопитися визначеною ідеєю, виробити здатність сприймати наукові тексти, навчитися читати так, щоб розуміти кожне слово (використовувати словники, довідники і т.п.) і суть усього прочитаного. Важливо вирішити, які джерела варто вивчати, а які досить тільки переглянути. Для кращого орієнтування й економії часу при виборі літератури варто порадитися з викладачем (керівником курсової чи дипломної роботи), з фахівцем, з однокурсниками. Необхідно навчитися конспектувати: виписувати основні ідеї автора, цікаві факти, яскраві цитати з указівкою сторінок для посилань. Корисно міркувати, розмовляти, сперечатися про прочитане. У власній книзі можна робити потрібні позначки олівцем (наприклад, що слід замітити), щоб легко було знайти.
5. При написанні наукових текстів (рефератів, курсових і інших робіт) важливо усвідомити справжню мету даної роботи, мати особистісний сенс і орієнтацію на результат. Завжди варто враховувати, хто буде вашим «читачем» або слухачем. Пам'ятайте, що психологія – творча галузь знань і вимагає відповідного ставлення. Для створення творчого настрою необхідна особистісно значима ідея, що вимагає цілеспрямованості, часу, самовіддачі. Учитесь писати ясно і зрозуміло: хто ясно мислить, той ясно викладає. Текст слід структурувати, а не писати «суцільно». Важливо оформляти науковий текст відповідно до вимог.
6. Систематично розвивати свою волю, пам'ять, мислення, здібності, уміння управляти своїми емоціями і здоров'ям, саморозвитком власної особистості.

Прийоми і способи знаходження психічної рівноваги за Д. Карнегі
Пам'ятайте, що дієвість тексту цієї самоактуалізуючої особистісної програми значно підвищується, якщо його читати вранці відразу ж після пробудження, голосно, виразно і неквапливо.

1. *Саме сьогодні мене досягне щастя. Щастя міститься усередині нас; воно не є результатом зовнішніх обставин. Тому людина щаслива настільки, наскільки він повний рішучості бути щасливим.*
2. *Саме сьогодні я постараюся пристосуватися до цього життя, що оточує мене, і не буду намагатися пристосувати усе до своїх бажань, я прийму мою родину, мою роботу, обставини мого життя такими, як вони є, і постараюся цілком їм відповідати.*
3. *Саме сьогодні я подбаю про свій організм. Я зроблю зарядку, буду доглядати за своїм тілом, уникати шкідливих для здоров'я впливів і думок. Мій організм охоче виконує всі мої вимоги й установки.*
4. *Саме сьогодні я постараюся приділити увагу розвиткові свого розуму. Я вивчу що-небудь корисне. У мене немає лінощів до розумової роботи. Я прочитаю з інтересом те, що вимагає зусилля, міркування, зосередженості.*
5. *Саме сьогодні я займуся моральним самовдосконаленням. Для цього я зроблю кому-небудь щось гарне, корисне і виконаю дві справи, що мені не хочеться робити.*
6. *Саме сьогодні я буду до всіх доброзичливий. Я постараюся виглядати якнайкраще, буду люб'язним і щедрим на похвали, не чіплятися до людей і не буду намагатися їх виправити.*
7. *Саме сьогодні я постараюся жити тільки нинішнім днем, не прагнути вирішити проблему всього мого життя відразу. Я легко виконую будь-яку, навіть рутинну роботу.*
8. *Саме сьогодні я намічу програму своїх справ, я запишу, що я збираюся робити щогодини. Ця програма позбавить мене від поспіху і не рішучості навіть у тому випадку, якщо я не зможу її точно виконати.*

9. *Саме сьогодні* я проведу півгодини в спокої і самотності і постараюся розслабитися.
10. *Саме сьогодні* я не буду боятися життя і власного щастя. Я буду любити і вірити, що ті, кого я люблю, люблять мене.

10 заповідей Творчої Особистості

(за Полем Вайнцвайгом)

1. БУДЬ ХАЗЯЇНОМ СВОЄЇ ДОЛІ.
2. ДОСЯГНИ УСПІХУ В ТІМ , ЩО ТИ ЛЮБИШ.
3. ВНЕСИ СВІЙ КОНСТРУКТИВНИЙ ВНЕСОК У ЗАГАЛЬНУ СПРАВУ.
4. БУДУЙ СВОЇ ВІДНОСИНИ З ЛЮДЬМИ НА ДОВІРІ.
5. РОЗВИВАЙ СВОЇ ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ.
6. КУЛЬТИВУЙ У СОБІ СМЛИВІСТЬ.
7. ШКЛУЙСЯ ПРО СВОЄ ЗДОРОВ'Я.
8. НЕ ЗНЕВІРЯЙСЯ У СОБІ.
9. НАМАГАЙСЯ МИСЛИТИ ПОЗИТИВНО.
10. ПОЄДНАЙ МАТЕРІАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ З ДУХОВНИМ ЗАДОВОЛЕННЯМ.

Література для самопідготовки

Основна

1. Вачков И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. пособие. – М., 2003.
2. В.Н. Карандашев. Психология: введение в профессию. - М., 2002.
3. Психологія. Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К., 2000.
4. Психология. Учебник для технических вузов/Под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб., 2000.

Додаткова

5. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. – М.: Академия, 1994.
6. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. – М., 1988.
7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 1996.
8. Климов Е.А. Введение в психологию профессий. – М., 1998.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М., 1975.

10. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М., 1984.
11. Лосев А.Ф. Дерзание духа. - М., 1988.
12. Лукашевич М.П. Теория и практика самоменеджменту: Учеб. пособие. - К., 1999.
13. Маслоу А. Психология бытия. Пер. с англ. - М., 1997.
14. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. - М., 1991.
15. Петровский А.В. Введение в психологию. – М., 1995.
16. Практическая психология образования: Учебник для вузов /вузов/ Под ред. И.В. Дубровиной. 2-е издание.- М., 1998.
17. Психологический словарь/Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. - М., 1996.
18. Психология здоровья: Учебник для вузов/Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб., 2003.
19. Рейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом. - М., 1992.
20. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М., 1994.
21. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. Пер. с англ. – 2-е изд. – М., 1993.
22. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. - М., 1995.
23. Современная психология. – М., 1999.
24. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика: Учеб. пособие для вузов. – М., 2002.
25. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем../Общ. ред. Д.А. Леонтьева. - М., 1990.
26. Фромм Э. Человек для себя. Пер. с англ. - Мн., 1992.
27. Фромм Э. Иметь или быть. - М., 1990.
28. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. - М., 1995.

29. Я работаю психологом... Опыт, размышления, советы. /Под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1999.

Словник психологічних термінів і понять

А

Авторитет – визнання за індивідом права на прийняття відповідальних рішень в умовах спільної діяльності.

Адаптація – пристосування до змін зовнішнього середовища, ефективна взаємодія організму із середовищем.

Акцентуація характеру – надмірна виразність окремих рис характеру, крайній варіант норми, що граничить з патологією особистості.

Антиципація – здатність людини передбачати майбутні події, представляти предмети, явища, результати до того, як вони будуть реально сприйняті або здійснені.

Антропогенез – розвиток людини як виду.

Апперцепція – залежність сприйняття від минулого досвіду.

Архетипи – спадково передаються первинні ідеї.

Атракція – привабливість однієї людини для іншого (інших).

Афект – швидко виникаючий, інтенсивний і короткочасний емоційний стан, викликуваний сильним або дуже значимим для людини стимулом.

В

Вербалізація – словесний опис того, що суб'єкт відчуває, бачить, мислить, робить.

Д

Дезадаптація – процес, що приводить до порушення взаємодії із середовищем.

Детермінація – генетичний зв'язок явищ.

Діяльність – процес активного відношення людини до дійсності, у ході якого суб'єкт досягає поставлені раніше мети, задовольняє різноманітні потреби, освоює суспільний досвід.

Диспозиція – схильність, готовність індивіда до дії, учинкові.

Е

Его (я) – сукупність усвідомлюваних суб'єктом пізнавальних і виконавчих функцій психіки.

Екстраверсія – орієнтація на об'єкт.

Емоція – переживання людиною свого відношення до чого-небудь; збагнення індивідом емоційного стану інших людей.

Емпатія – співпереживання.

І

Ід – сукупність несвідомих спонукань.

Ідентифікація – уявний процес уподібнення себе партнерові по спілкуванню з метою зрозуміти його думки.

Індивід – окремий представник людської спільності.

Інсайт – моментальне навчання.

Інтелект – здатність до мислення.

Інтроверсія – орієнтація на внутрішній світ, на власні переживання.

К

Когнітивний дисонанс – протиріччя між двома і більш когніціями.

Когніція – будь-яке знання, думка або переконання у відношенні середовища, себе, власної поведінки.

Колективне несвідоме – сукупність всіх уроджених архетипів.

Комплекс неповноцінності – стійка впевненість індивіда у своїй соціальній дефективності

Конфлікт – гостре зіткнення позицій, цілей, інтересів, думок суб'єктів взаємодії із сильними емоційними переживаннями і елементами агресії.

Конформізм – зміна думок, установок, поведінки людей під впливом оточуючих.

М

Мова – система знаків і символів.

Мотив – внутрішня сила, що спонукує людини до активності, до конкретного вибору, рішення і дії, характеризує те, заради чого щось робиться.

Мотивація – сукупність психічних процесів, що додають поведженню енергетичний імпульс і загальна спрямованість.

Мислення – психічний процес опосередкованого й узагальненого пізнання об'єктивної реальності.

Н

Нейротизм – властивості особистості, зв'язані з високою дратівливістю і збудливістю.

Несвідоме – сукупність психічних явищ, не усвідомлюваних суб'єктом.

О

Онтогенез – розвиток індивіда від народження до кінця його життя.

Особистість – суб'єкт соціального життя, представник людської цивілізації.

П

Пам'ять – здатність психіки фіксувати факт взаємодії із середовищем, зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду і використовувати його в діяльності.

Парадигма – тип дослідження, прийнятий групою фахівців за зразок.

Психіка – властива людині і тваринам активна форма відображення об'єктивної дійсності.

Психогенії – розлади психіки, що виникають під впливом психологічних травм.

Психограма – система вимог, що пред'являє професія до основних психологічних якостей людини.

Р

Релаксація – стан спокою, розслабленості, що виникає у людини після зняття напруги, фізичних зусиль або сильних переживань.

Респондент – особа, що відповідає на питання анкет, опитувальників і т.п.

Референтність – залежність суб'єкта від інших людей, що виступає як виборче відношення до них в умовах, коли необхідно зрозуміти, оцінити об'єкт, узагалі якось поставитися до нього.

Рефлексія – 1) процес самопізнання людиною своєї психічної діяльності; 2) осмислення індивідом того, як він сприймається і розуміється партнером по спілкуванню.

Рівень домагань – бажаний рівень самооцінки особистості.

Риса – схильність особистості поводитися певним чином у різний час і в різних ситуаціях.

Роль – відповідний прийнятим нормам і положенню в суспільстві спосіб поведінки людини.

С

Свідомість – вища форма психіки, властиве людині ставлення до об'єктивної дійсності зі знанням її закономірностей.

Соціалізація – процес і результат засвоєння й активного відтворення особистістю досвіду, культури людства.

Спілкування – взаємодія між людьми, що складаються в обміні між ними пізнавальною або емоційно-оцінною інформацією.

Спрямованість – система стійких переваг і мотивів особистості, що визначає її поведінку.

Стрес – неспецифічна реакція людини, зв'язана з підвищенням активності і напруги і виникаюча у відповідь на зовнішні впливи або внутрішні зміни організму.

Суперего – соціальні установки і норми, моральні цінності суспільства в структурі психіки.

Т

Тест – стандартизоване психологічне завдання (проба), призначене для встановлення індивідуальних розходжень.

У

Увага – вибірковість свідомості.

Установка – стійка схильність до визначеної форми реагування.

Ф

Філогенез – еволюція біологічних видів.

Фобії – нав'язливі стани страху.

Фрустрація – психічний стан внутрішнього протиріччя між сильним мотивом і можливістю його реалізувати, супроводжується різними негативними переживаннями.

Х

Характер – сукупність моральних і вольових властивостей особистості.

Ц

Ціль – усвідомлений образ очікуваного результату діяльності, її спонукальний стимул.

Я

Я-концепція – сукупність уявлень особистості про себе саму разом з емоційно-оцінними компонентами цих уявлень.

Теми рефератів з “Вступу до спеціальності”

1. Предмет та об'єкт психології як науки.
2. Місце психології в системі наук та її структура.
3. Становлення психології як науки.
4. Загальне уявлення про основні напрямки зарубіжної психології.
5. Загальне уявлення про основні напрямки вітчизняної психології.
6. Структура практичної психології.
7. Основні задачі психопрофілактичної роботи.
8. Психодіагностика як напрямок діяльності практичного психолога.
9. Загальна характеристика методів психокорекції
10. Основи психологічного консультування.
11. Психотерапія в діяльності практичного психолога.
12. Психологічний тренінг як метод практичної психології.
13. Загальна характеристика дослідницької діяльності психолога.

14. Найважливіші вимоги до особистості практичного психолога.
15. Орієнтири професійного й особистісного розвитку психолога.
16. Основні сфери діяльності практичного психолога.
17. Етика професійного самовизначення психолога.
18. Головні етичні принципи в роботі психолога.
19. Загальнолюдські цінності в роботі психолога.
20. Шляхи професійного удосконалення психолога.
21. Психологічне забезпечення діяльності в сфері МНС.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ З “ВСТУПУ ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ” Психологія як професія.

1. Поняття про професію, спеціальність та посаду.
2. Поняття про психологію та предмет психології.
3. Основних типи самовизначення та їх відмінності.
4. Типи психологічних знань.
5. Відмінності наукової і побутової психології
6. Принципові відмінності психолога – професіонала від психолога – любителя.
7. Становлення професійної психології.
8. Основні передумови становлення професійної психології.
9. Поняття про предмет практичної психології.
10. Предмет і об’єкт психології як науки.
11. Психологія як наука.
12. Місце психології в системі наук.
13. Основні напрямки зарубіжної психології ХХ століття
14. Загальна характеристика психоаналізу, біхевіоризму, гештальтпсихології.
15. Сутність екзистенціально – гуманістичної та трансперсональної психології.
16. Основні галузі сучасної психології.
17. Загальна характеристика галузей психології.
18. Основні напрямки розвитку вітчизняної психології.

19. Сутність культурно-історичної теорії Л.С. Виготського.
20. Діяльнісний підхід в психології.
21. Сутність роботи психолога – дослідника.
22. Психолог як експериментатор.
23. Поняття про філогенез та онтогенез психіки.
24. Психологічна підтримка розвитку як професійно-психологічна діяльність.
25. Соціально-психологічні явища як предмет професійної діяльності.
26. Три рівня задач практичної психології (за Вачковим).
27. Основні сфери діяльності практичного психолога.
28. Основні поняття психології професійної діяльності.
29. Поняття про психологію здоров'я.
30. Психологічний супровід як професійно-психологічна діяльність.
31. Особливості групової та індивідуальної форм роботи практичного психолога.
32. Основні задачі практичної психології освіти.
33. Основні задачі психологічної служби в сфері бізнесу, менеджменту і реклами.
34. Психологічне здоров'я як базова категорія професійної діяльності психолога.
35. Основні напрямки практичної психології
36. Визначення та основні задачі психопрофілактичної роботи.
37. Основні задачі психотерапії в діяльності практичного психолога.
38. Сутність групової психотерапії.
39. Основи психологічної діагностики.
40. Основна мета і задачі психологічного консультування.
41. Психологічна корекція в роботі психолога-практика.
42. Психологічний тренінг як напрямок практичної психології.
43. Основні принципи і правила психологічної допомоги сім'ї.
44. Проблема оцінки ефективності роботи практичного психолога.
45. Найважливіші вимоги до особистості практичного психолога.

- 46.Професійно значущі риси психолога.
- 47.Орієнтири професійного и особистісного розвитку психолога.
- 48.Проблеми розвитку психолога - професіонала.
- 49.Основні етичні принципи у роботі психолога.
- 50.Етичний кодекс психолога та професійна відповідальність психолога.
- 51.Головний етичний орієнтир у роботі психолога
- 52.Психологічні організації, видання в Україні, Росії та інших країнах.
- 53.Психологія роботи в сфері цивільного захисту.
- 54.Поняття про психологічний захист.
- 55.Напрямки діяльності психологічної служби в ДПО.
- 56.Основи екстремальної психології.
- 57.Роль психолога в діяльності ДПО.

Додаток 1

Харківська психологічна школа

(Іванова О.Ф., проф., доктор психол. наук, зав. каф. загальної психології ф-та психології ХНУ ім. В.Н.Каразіна).

На початку 20-х рр. ХХ століття Харків - відомий науковий центр, у якому розвивалися гуманітарні і природничі науки. У цей час Харків був столицею України, що обумовило відкриття в ньому нових наукових і навчальних закладів.

У 1922 році в Харкові був відкритий Український науково-дослідний психоневрологічний інститут, а в 1926 році на базі психіатричної клініки – Український інститут клінічної психіатрії і соціальної психогігієни. У 1932 їх об'єднали в одну організацію – Усеукраїнську психоневрологічну академію, що була унікальною поліфункціональною установою. До складу академії входив і сектор психології. Він складався з відділів загальної і генетичної психології і клінічної психології. Виникла потреба запросити психологів-фахівців для роботи в цих відділах. З Москви були запрошені О.Р.Лурія, О.М.Леонт'єв, М.С.Лебединський. Місце завідувача сектором було запропоновано О.Р.Лурія,

а завідувача відділом генетичної психології – О.М.Леонт'єву. Однак О.Р.Лурія незабаром повернувся в Москву, і завідувачем сектором залишився О.М.Леонт'єв. Разом з ним з Москви в Харків переїхали А.В.Запорожець і Л.І.Божович. Планувалося, що в Харків переїде і Л.С.Виготський, однак це так і не відбулося. Він періодично приїжджав у Харків і заочно учився в Харківському медичному інституті. У відділі, що очолював О.М.Леонт'єв, працював і П.Я.Гальперін, харківський психоневролог і психолог, що швидко рухався від медицини до психології і, по його власних словах, що розуміло, що за групою Л.С.Виготського велике майбутнє.

Інша група психологів, що до них приєдналася, вийшла з аспірантури Харківського педагогічного інституту й Українського науково-дослідного інституту педагогіки – до неї входили В.И.Аснін, П.І.Зінченко, Г.Д.Цибуль. Разом вони і склали ядро Харківської школи психологів. Ними був закладений теоретичний і експериментальний фундамент теорії діяльності.

Крім названих психологів, у 30-і роки в групу ввійшли й інші співробітники і вона існувала 10 років. У 1934 році О.М.Леонт'єв повернувся в Москву, але він постійно бував у Харкові і керував роботою своєї групи. П.Я.Гальперін, О.В.Запорожець, П.І.Зінченко залишалися в Харкові до початку Великої Вітчизняної війни. Після війни ні П.Я.Гальперін, ні О.В.Запорожець у Харків уже не повернулися.

Однак вже в 1936 році, коли столиця України перемістилася в Київ, психологічні дослідження, що проводилися на базі Всеукраїнської психоневрологічної академії, почали звертатися, а постанова 1936 року про педологічні перекирення в системі Наркомпроса, цей процес завершило. Так психоневрологічна академія перестала бути головною базою експериментальних досліджень Харківської школи. Однак вони продовжувалися в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, Харківському педагогічному інституті, у якому кафедрою психології завідував О.В.Запорожець і працювали В.И.Аснін, К.Е.Хоменко, Г.Д.Цибуль і ін., і в Харківському інституті іноземних мов, у якому працював П.І.Зінченко.

Постанова про педологію не зупинила наукову діяльність харківської групи, оскільки вони не дотримували педологічних позицій, вважаючи психологію і педологію двома різними науками. Але їхня діяльність призупинила війна. П.І.Зінченко і Г.Д.Цибуль пішли на фронт, О.В.Запорожець, П.Я.Гальперін і О.М.Леонтєв працювали у військових госпіталях і проводили роботу по відновленню рухових функцій, порушених після поранень.

Після війни сфери наукових інтересів цих дослідників розділилися, практично кожний з них став засновником свого напрямку в психології: О.М.Леонтєв – теорії діяльності, О.В.Запорожець – теорії сприйняття, П.І.Зінченко – теорії пам'яті, П.Я.Гальперін – теорії поетапного формування розумових дій, Л.І.Божович – теорії особистості. Однак усі ці напрямки мали загальну підставу – теорію діяльності, що розроблялася спільними зусиллями. Як відзначав О.О.Леонтєв, О.М.Леонтєв був, «без сумніву, лідером харківської групи, однак її концепція створювалася колективним розумом». Усі вони вважали себе учнями Л.С.Виготського.

В післявоєнні роки в Харкові продовжуються дослідження пізнавальних процесів, насамперед мислення і пам'яті, у руслі діяльнісного підходу. Ці дослідження проводяться, насамперед, на кафедрі психології педагогічного інституту і на кафедрі психології Харківського університету, у якому в 1963 році ця кафедра була створена завдяки зусиллям П.І.Зінченко. Він став і першим її завідувачем і засновником школи психології пам'яті. Усі наступні роки ця проблематика залишається однією з ведучих у послідовників Харківської психологічної школи й учнів П.І.Зінченко. Так, свої концепції пам'яті були створені Г.К.Середою, С.П.Бочаровою, Г.В. Репкіною і ін.

Із середини 60-х років у Харкові на базі університету і педагогічного інституту почалася активна розробка теоретичних основ і експериментальних досліджень розвиваючого навчання, ще однієї сфери застосування теоретико - діяльнісного підходу, а також його впровадження в практику шкільного навчання. Ці дослідження здійснювалися в руслі загальної програми Д.Б.Ельконіна і В.В.Давидова, послідовників Л.С.Виготського й

О.М.Леонтєва. У Харкові загальне керівництво цією роботою здійснювалося В.В.Репкіним. Подальша розробка розвиваючого навчання і впровадження його в практику масових шкіл продовжується під керівництвом О.К. Дусавицького.

В теперішній час Харків – великий навчальний і науковий центр, у цілому ряді вищих навчальних закладів і дослідницьких центрів якого готуються професіонали-психологи різного профілю і проводиться наукова робота традиційної і сучасної проблематики. Психологи Харкова підтримують професійні контакти і зв'язки з психологічними центрами України, із країнами ближнього і далекого зарубіжжя, поширюючи і розвиваючи ідеї Харківської психологічної школи.

Додаток 2

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПСИХОЛОГА

На 1 Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві прийнято Етичний кодекс психолога. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів.

Даний Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими, цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішним здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема, шкільним і вузівським психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; психологам у галузі охорони здоров'я - у виконанні функцій, пов'язаних з профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; психологам у сфері державного управління - у психологічному забезпеченні загального і галузевого управління.

Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення психологами Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього кодексу як зобов'язання перед громадськістю, як одного з важливих актів чинного законодавства.

1. Відповідальність

- 1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.
- 1.2. Психологи повинні всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у свої професійній діяльності.
- 1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і становища з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.
- 1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, надійність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.
- 1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

2. Компетентність

- 2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неможливості завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.
- 2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих

випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

- 2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.
- 2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Власні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

3. Захист інтересів клієнта

- 3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань клієнта.
- 3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних,

крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

- 3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.
- 3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.
- 3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.
- 3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин із клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.
- 3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

- 3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.
- 3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для роз'яснення поставленого завдання, вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів - постійний чи тимчасовий.
- 3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

4. Конфіденційність

- 4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

- 4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовільняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відео плівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюється тільки за згодою учасників.
- 4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібен письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були написані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.
- 4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних із конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У тих же випадках, коли психологи звертаються до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх із питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.
- 4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також і інформацію, занесену до комп'ютера). В разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.
- 4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від потреби зберігати професійну таємницю.
- 4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

5. Етичні правила психологічних досліджень

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов:

- визначення об'єкта дослідження;
 - чітке й однозначне формулювання його мети і завдань;
 - встановлення контингенту обстежуваних;
 - прогнозування можливостей використання одержаних результатів - наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо).
- Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосованих психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл Комісії з етики на проведення роботи з ним. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це

не завдасть шкоди жодному з учасників дослідження. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

- 5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитися від участі в дослідженні. Коли ж вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

6. Кваліфікована пропаганда психології

- 6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.
- 6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Розміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє тільки своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. В рекламному проспекті не може мовитися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки та успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і не ефективні процедури.
- 6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації. Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики

публікуються тільки у формі, яка дає змогу зберегти їхню валідність та надійність.

7. Професійна кооперація

- 7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих усиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.
- 7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутиим під час своєї професійної діяльності досвідом.
- 7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

- 7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні і валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємини будуються на основі Закону про авторські права.
- 7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положеннями даного Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.
- 7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення:
- попередження;
 - догана;
 - виключення з членів Товариства.
- У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили потрібних заходів до винного.
- 7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

(Практична психологія та соціальна робота, №4, квітень, 1998р.)

Додаток 3

**Положення про відділення (групу) психологічного забезпечення
державної пожежної охорони МНС України**

(з Наказові МНС України від 10 квітня 2003 № 106, скорочено)

1.1. Відділення (група) психологічного забезпечення (далі – відділення (група) службової діяльності апаратів та підрозділів державної пожежної охорони (далі - ДПО) є структурною складовою територіальних органів управління Державного департаментові пожежної безпеки МНС України.

1.2. Відділення (група) територіального органів управління Держпожбезпеки складається з:

1.2.1. Начальника відділення (керівника групи) .

1.2.2. Старших психологів, психологів, діяльність яких здійснюється за наступними напрямками діяльності:

1.2.2.1. Професійно-психологічний відбір та професійна орієнтація.

1.2.2.2. Психологічне супроводження службової діяльності ДПО.

1.2.2.3. Психопрофілактична робота в апаратах та підрозділах ДПО.

1.3. На базі відділення (групи) створюються:

1.3.1. Кабінет психодіагностики.

1.3.2. Кабінет психологічної корекції та реабілітації.

2.4. Психологічне супроводження службової діяльності

2.4.1. Завдання:

2.4.1.1. Психологічне супроводження службової діяльності ДПО.

2.4.1.2. Розробка та впровадження психологічних технологій за напрямками діяльності ДПО.

2.4.1.3. Здійснення заходів психопрофілактики, а також заходів психолого-педагогічного та психологічного впливу.

2.4.2. Функції:

2.4.2.1. Організація та проведення психопрофілактичної роботи в апаратах та підрозділах ДПО.

2.4.2.2. Надання психологічної допомоги працівникам після їх перебування в екстремальних ситуаціях.

2.4.2.3. Навчання працівників апаратів та підрозділів ДПО психологічно обґрунтованій тактиці забезпечення особистої безпеки при виконанні службових обов'язків та формування в них психологічної готовності до успішного виконання поставлених завдань.

2.4.2.4. Надання індивідуальної консультативної допомоги працівникам та членам їх сімей.

2.4.2.5. Розробка та впровадження нових моделей професійного

спілкування працівників держпожнадзора для успішного виконання ними службових обов'язків.

2.4.2.6. Аналіз психологічних властивостей та мотивів осіб, які схильні до скоєння пожежі, та надання рекомендацій щодо планування й проведення з ними відповідної роботи.

2.4.2.7. Впровадження в повсякденну діяльність працівників ДПО психологічних технологій нейтралізації негативного впливу на них суб'єктів службової діяльності під година виконання службових обов'язків.

2.4.2.8. Психологічне супроводження навчально-виховного процесу в учбових підрозділах початкової підготовки працівників ДПО.

2.4.2.9. Первинна профілактика з метою попередження надзвичайних подій серед особового складові.

2.4.2.10. Організаційно-методичне забезпечення професійно-психологічної підготовки працівників апаратів та підрозділів ДПО.

2.4.2.11. Організація заходів щодо формування в працівників психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях, відповідального ставлення до дотримання правил безпеки в службовій діяльності, передбачливості.

2.4.2.12. Сприяння в підвищенні рівня соціально-психологічної культури працівників та психологічної компетентності керівників.

2.4.2.13. Організація заходів щодо застосування потенціалу кімнат психологічного розвантаження при проведенні зайняти з особовим складом.

2.4.2.14. Доля в доборі наставників та надання їм рекомендацій щодо оптимального адаптування молодих працівників до розумів служби відповідно до їх індивідуальних особливостей, психологічне супроводження цього процесу, надання за необхідністю індивідуальної психокорекційної допомоги, аналіз та узагальнення результатів адаптації до розумів служби, розроблення пропозицій та рекомендацій.

2.5.2.9. Підготовка експертних висновків щодо атестування працівників, визначення можливостей їх кваліфікаційного зростання, формування резервові

на висунення згідно з кваліфікаційними характеристиками посади.

2.5.2.10. Сприяння оптимізації соціально-психологічного клімату в підрозділах ДПО, психологічна допомога керівництву в процесі розроблення та виконання управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності службової діяльності й зміцнення дисципліни.

2.5.2.11. Визначення психологічних причин конфліктних ситуацій та негативних станів, що малі місце в працівників, запобігання цим проявам, допомога керівництву підрозділу в здійсненні професійного виховання та усуненні асоціальних проявів серед особового складові, надання індивідуальної консультативної допомоги працівникам у сфері їх службових взаємовідносин.

2.5.2.12. Своєчасне виявлення ознак девіантної, суїцидальної поведінки, вивчення актуальної ситуації, проведення психокорекції і за необхідності направлення працівників до Центрові психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору ВІЗ для здійснення вторинної психопрофілактики.

2.5.2.13. Доля в службових розслідуваннях надзвичайних подій, а також порушень дисципліни та законності працівниками ДПО в межах своєї компетенції.

2.5.2.14. Надання психологічної допомоги працівникам ДПО після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних з виконанням службових завдань, отриманням значних психогенних навантажень, зниженням працездатності тощо.

2.5.2.15. Вивчення психологічної сумісності працівників та їх готовності до спільної професійної діяльності в складі відділень, караулів. Надання рекомендацій щодо комплектування цих зведень.

2.5.2.16. Психологічний аналіз причин і розумів психологічного і фізичного чи травматизмові загибелі працівників ДПО під година виконання службових обов'язків та підготовка пропозицій до методичних рекомендацій щодо їх попередження.

2.5.2.17. Надання консультативної та практичної допомоги працівникам ДПО в питанні взаємодії з різними прошарками населення, представниками

засобів масової інформації тощо.

2.5.2.18. Виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів соціальних проблем об'єктивного та суб'єктивного характерові, що виникають у працівників.

Зміст

Вступ

3

Професія та професійне самовизначення психолога

Типи психологічних знань

Становлення професійної психології

Основні напрямки розвитку сучасної психології

Структура, форми та методи діяльності психолог-практика

Основні сфери роботи психолога

Професійні та особистісні якості психолога

Проблеми розвитку психолога – професіонала

Етика в роботі психолога

Рекомендації щодо самоорганізації учбово-професійної діяльності

Методика самовпливу «Саме сьогодні»

Література для самопідготовки

Словник психологічних термінів та зрозуміти

Тими рефератів

Контрольні запитання до курсові

Додаток 1 Харківська психологічна школа

Додаток 2 Етичний кодекс психолога

Додаток 3 Положення про відділення (групу) психологічного
забезпечення державної пожежної охорони МНС України